

III. ŻYCIE NAUKOWE — VIE SCIENTIFIQUE

POLSKA — POLOGNE

MARIA PERZYŃSKA — HOLASOWA (Poznań)

PRZEGLĄD POLSKICH PRAC DOTYCZĄCYCH SŁOWIAŃSZCZYZNY STAROŻYTNEJ I WCZESNOŚREDNIOWIECZNEJ NA PODSTAWIE PUBLIKACJI Z 1983 ROKU (Z UZUPEŁNIENIAMI ZA ROK 1982)

DZIEJE BADAŃ, INFORMATORY, PRACE O CHARAKTERZE OGÓLNYM

Dzieje procesu rozpoznawania oraz interpretacji rozmaitych kategorii źródeł archeologicznych, takich jak: cmentarzyska ciałopalne, kurhany, grodziska, skarby itp. od czasów średniowiecza aż po wiek oświecenia, na obszarze ziem leżących w obecnych granicach Polski przedstawił A. Abramowicz [1983].

Historię odkrycia Biskupina i badań archeologicznych na terenie grodziska oraz jego zaplecza w wydaniu popularnonaukowym naszkicował J. Głosik [1983].

Dziejom muzealnictwa polskiego i podsumowaniu jego osiągnięć od drugiej połowy XVIII w. po czasy współczesne poświęcony jest artykuł K. Jażdżewskiego [1983] opublikowany z okazji pięćdziesięciolecia istnienia Muzeum Archeologicznego w Łodzi. Autor podkreśla też znaczenie muzeów dla rozwoju archeologii polskiej.

Rozwój, stan badań oraz perspektywy badawcze antropologii medycznej i etnomedycyny przedstawiła D. Penkala-Gawęcka [1983].

Główne kierunki badań i tendencje rozwoju antropologii polskiej po drugiej wojnie światowej scharakteryzowali Zb. Drozdowski i T. Dzierżykraj-Rogalski [1982].

Tom szesnasty Informatora Archeologicznego obejmuje sprawozdania z badań wykopaliskowych prowadzonych w roku 1982 na 316 stanowiskach w Polsce i 16 stanowiskach zagranicznych, a także uzupełnienia dotyczące

ośmiu stanowisk z lat poprzednich. Dział uzupełnień został rozbudowany o informacje dotyczące badań powierzchniowych, prowadzonych w latach 1978 - 1982 w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski, wraz z wykazem wszystkich zbadanych stanowisk (Inf. Arch. Badania rok 1982, 1983).

Wydany w 1983 r. Opolski Informator Konserwatorski zawiera krótkie informacje o wynikach badań wykopaliskowych prowadzonych na kilkudziesięciu stanowiskach z różnych okresów chronologicznych w obrębie województwa opolskiego, wykaz nowych stanowisk archeologicznych odkrytych i zarejestrowanych w latach 1977 - 1981 oraz informacje o pracach konserwatorskich i dokumentacyjnych prowadzonych na obszarze wyżej wymienionego województwa. Między innymi przedstawione zostały wyniki badań na osadzie z okresu wpływów rzymskich w Czartowicach, st. 17. Wyeksplorowano tu 7 bliżej nie określonych funkcjonalnie jam, datowanych na podstawie ceramiki (E. Holc i E. Matuszczak s. 12). W Czarnowasach (stan. E) odkryto dwie jamy odpadkowe związane z wcześniej przebadaną osadą produkcyjną, datowaną ceramiką na III w. n.e. (S. Łęczycki s. 11).

Kilka pochówków z okresu wpływów rzymskich oraz jamę, nawarstwioną na cmentarzysko kultury łużyckiej odsłonięto w Kietrze na stan. 1 (M. Gedl s. 42 - 44). W Łanach — stan. G — natrafiono na ślady sezonowej osady celtyckiej z okresu późnolateńskiego reprezentowanej przez 3 obiekty nieruchome. Osada, związana z miejscową produkcją hutniczą, funkcjonowała między końcem II a połową I w. p.n.e. Na tym samym stanowisku natrafiono też na pozostałości osady kultury przeworskiej, zamieszkaanej w okresie od końca II do IV w. n.e. (B. Czerska, s. 63 - 65). Pozostałości osady celtyckiej z okresu późnolateńskiego odsłonięto też w Roszowickim Lesie (stan. A). Uchwycono zarysy fundamentów dwóch budynków mieszkalnych, jamę oraz zabytki ruchome, m.in. skorodowane przedmioty żelazne, żużel, osetki, przేశliki (B. Czerska s. 89 - 91). Na 37 obiektów mieszkalnych i gospodarczych m.in. na fragmenty pieca kopulastego natrafiono w Steblowie (stan. E). Osadę na podstawie ceramiki datowano na późny okres wpływów rzymskich — IV - V w. n.e. (K. Macewicz, s. 91 - 93). W Głucholazach, na terenie masywu Góry Parkowej, natrafiono na relikty działalności górniczej w postaci szybów i płuczek po eksploatacji złota, datowane na XII - XIII w. (J. Kaźmierczyk, s. 22 - 27). Badania wykopaliskowe na dziedzińcu zamku górnego w Głogówku doprowadziły m.in. do odkrycia dolnej kondygnacji czworokątnej wieży kamiennej typu mieszkalnego, datowanej ceramiką na przełom XIII/XIV w. (J. Romanow, s. 15 - 17). Na pozostałości trzech budowli średniowiecznych, oprócz obiektów z różnych okresów chronologicznych, natrafiono w Kietrze (stan. 6) (K. Macewicz, s. 44 - 45). W Koźlu prowadzono prace wykopaliskowe na terenie zamku górnego. Odsłonięto najniższą kondygnację czworobocznej, wolnostojącej wieży mieszkalnej, ceglanej, datowanej wstępnie na wiek XIII (J. Romanow, s. 48 - 50). Pozostałości dwóch budynków mieszkalnych i obiektu gospodarczego datowanych ceramiką ręcznie lepioną na VII - VIII w. n.e. odsłonięto w Krapkowicach na st. 17 (K. Macewicz, s. 50 - 53). Naczynie gli-

niane zawierające skarb kilkuset monet — groszy praskich Karola I i Wacława III — odkryto na rynku w Leśnicy (K. Macewicz, s. 58 - 60). W miejscowości Mokre prowadzono wstępne badania wykopaliskowe na grodzisku kultury łużyckiej, użytkowanym wtórnie w okresie wczesnośredniowiecznym. Odsłonięto fragment domniemanego wału oraz budowli mieszkalnej (K. Macewicz, s. 72 - 76). Relikty dwóch kamiennych wież mieszkalnych z XIII w., pozostałości osady funkcjonującej w ciągu XIII - XV w. oraz skarb średniowiecznych monet srebrnych — groszy czeskich z pierwszej połowy XIV w. — odkryto na terenie dziedzica zamkowego w Niedanowie (K. Spychała, P. Kubów, s. 76 - 79). Średniowieczne nawarstwienia osadnicze z dużą liczbą zabytków ruchomych i fragmentami ulicy drewnianej odkryto podczas prac ziemnych w Opolu (K. Spychała, s. 85 - 87). Obecność kolistej, kamiennej wieży obronnej z XIV w. ujawniły badania sondażowe na grodzisku średniowiecznym w Osieku Grodkowskim (Z. Bagniewski, s. 87 - 89). W Ścigowie — stan. 9 — natrafiono na pozostałości dużej osady datowanej na starszą fazę okresu wczesnośredniowiecznego. Odsłonięto 57 obiektów nieruchomych, w tym dwie budowle mieszkalne, 14 jam gospodarczych i 4 paleniska oraz liczny inwentarz ruchomy. Wystąpiły też zabytki z okresu wpływów rzymskich, zapinka i ceramika kultury przeworskiej (M. Skrzypecki, Cz. Francke, S. Słowiński, s. 102 - 105). Na zamku w Strzelcach Opolskich odsłonięto zarys budowli średniowiecznej i fragmenty warstwy kulturowej związanej z jej użytkowaniem u schyłku XIII w. Przypuszczalnie jest to najstarsze założenie architektoniczne zamku (J. Romanow, s. 101 - 102). Badania archeologiczno-architektoniczne w Ujeździe wykazały, że obecny zamek, noszący ślady wielu stylów architektonicznych, posadowiony został na pierwotnym założeniu, którym był kamienny zamek, wzniesiony na gródku stożkowatym. Badania nie potwierdziły istnienia na omawianym terenie domniemanego grodziska wczesnośredniowiecznego (J. Romanow, s. 105 - 107). Na nikłe ślady grodziska stożkowatego, datowanego ceramiką na wiek XIV natrafiono w Zielonkowicach, st. 1. (Z. Bagniewski, s. 107 - 109).

W kilku artykułach i komunikatach przedstawiono wyniki badań wykopaliskowych, sondażowych i powierzchniowych na stanowiskach wielokulturowych. W Błotnicy Strzeleckiej, woj. opolskie, w wyniku badań ratowniczych wyeksplorowano 44 obiekty, m.in. 7 mielerzy z okresu wpływów rzymskich, grób łużycki z okresu halszackiego, jamę z okresu wczesnośredniowiecznego. (Badania i odkrycia naukowe Muzeum Śląska Opolskiego w 1982 r. 1983). W miejscowości Kaczynos, woj. elbląskie, na stanowisku zwanym Dębowa Góra natrafiono na pozostałości osadnictwa z okresu neolitu, kultury łużyckiej z młodszej epoki brązu i okresu halszackiego, a także z okresu wpływów rzymskich i wczesnego średniowiecza, reprezentowanego przez dużą osadę z budownictwem naziemnym, datowaną na podstawie ceramiki na XII - XIII w. (M. Haftka 1983). W Kietrze, woj. opolskie, zakończono wieloletnie badania stacjonarne na cmentarzysku użytkowanym od III okresu epoki brązu do okresu wpływów rzymskich. Do roku 1980 odkryto tu łącznie

3688 grobów i innych obiektów nieruchomych (M. Gedl 1983). Rezultatem sondażowych badań na terenie gminy Stryśzów w Beskidzie Średnim, woj. bielskie, było stwierdzenie koncentracji osadnictwa z okresu schyłkowego paleolitu, mezolitu, kultury łużyckiej z epoki brązu i żelaza, okresu wpływów rzymskich i wczesnego średniowiecza z VIII - IX i XI w. (E. Genczewska-Rydlewska, J. Rydlewski 1983).

Ukazała się drukiem druga część materiałów archeologicznych z obszaru ziemi obornickiej obejmująca stanowiska i luźne znaleziska z różnych okresów chronologicznych (St. Jasnosz 1981).

Kilka artykułów poświęconych jest zagadnieniom i wynikom badań polskiej archeologii podwodnej, prowadzącej badania w obrębie akwenów morskich i śródlądowych. Problematykę badawczą poszukiwań podwodnych zarysował A. Kola [1983]. Genezę i aktualny stan badań tej dyscypliny oraz dalsze zamierzenia badawcze polskich badań podwodnych prowadzonych w akwenie Bałtyku zaprezentował P. Smolarek [1983]. R. Franczuk i M. Kolasa zestawili bibliografię dotyczącą polskich badań podwodnych [1983]. Metody badań i sposób dokumentacji zastosowane w poszukiwaniach podwodnych reliktyw wczesnośredniowiecznego mostu w Bobęcinie omówił G. Wilke [1983]. Przebieg prac nad sporządzaniem planu warstwiczowego wraku późnośredniowiecznego statku zatopionego w Zatoce Gdańskiej oraz sposób wykorzystania tego planu w dalszych pracach badawczych przedstawili A. Kola i G. Wilke [1983]. Informacje o przebiegu archeologicznych badań podwodnych w miejscowości Shabla (Bułgaria) podaje Cz. Pietrzykowski [1983].

Pod redakcją W. Filipowiaka i G. Labudy ukazał się drukiem I tom *Dziejów Szczecina*, dotyczący pradziejów miasta od paleolitu aż do czasów ukształtowania się ośrodka miejskiego w X w. Rozwój sytuacji osadniczej na badanym obszarze w poszczególnych okresach chronologicznych, na podstawie źródeł archeologicznych przedstawili m.in.: R. Wołagiewicz — okres przedrzymski i rzymski oraz L. Leciejewicz — okres wczesnośredniowieczny. Całość poprzedzono opracowaniem kartograficzno-geologicznym, omówieniem nazw miejscowych i wodnych oraz charakterystyką środowiska przyrodniczego. W pracy zamieszczono też bibliografię archeologii Szczecina zestawioną przez M. D. Wołagiewicz (*Dzieje Szczecina*, t. I, 1983).

Zwięzły zarys pradziejów ziemi jarocińskiej aż do okresu wczesnego średniowiecza, uzupełniony katalogiem przebadanych stanowisk archeologicznych opracowany został przez R. Grygiela [1983].

Dziejom Kalisza, obejmującym rozwój miasta od momentu pojawienia się osadnictwa prahistorycznego aż do czasów utworzenia województwa w 1975 r., poświęcona jest publikacja W. Rusińskiego [1983].

W opracowaniu zbiorowym pod redakcją Anny Żarnowskiej ukazały się dzieje Pruszkowa od paleolitu do czasów nowożytnych. Rozdział pierwszy tej monografii obejmuje rekonstrukcję dziejów społeczeństw starożytnych od paleolitu do okresu wędrówek ludów i zarys dziejów badań archeologicznych (S. Woyda), rozwój osadnictwa wczesnośredniowiecznego do XIII w. (B.

(Gierlach) i zarys kształtowania się osadnictwa wiejskiego w okresie średniowiecznym (G. Labuda) (*Dzieje Pruszkowa* 1983).

Podsumowanie wyników konferencji naukowej poświęconej dawnej faunie Śląska, zrekonstruowanej na podstawie badań archeozoologicznych przedstawił P. Wyrost [1983]. W sześciu referatach odzwierciedlono przebieg i aktualny stan badań nad tą problematyką. Między innymi w referacie Z. Bagniewskiego i L. Leciejewicza przedstawiono opinie archeologów o wartości naukowej materiałów kostnych wykopaliskowych dla prac związanych z rekonstrukcją dawnej fauny

Morfologicznym zmianom zachodzącym w wielkości szkieletów bydła udomowionego na obszarze ziem polskich od czasów neolitu po okres wpływów rzymskich poświęcona jest publikacja A. Lasoty-Moskalewskiej [1983]. Analiza potwierdziła zaobserwowane na innych terenach zjawisko stopniowego zmniejszania się wymiarów poszczególnych elementów szkieletu bydła o 8 - 31% wielkości początkowej. Ewolucje występowały w kilku etapach i uwarunkowane były różnymi przyczynami. Zmiany w szkielecie samców zachodziły szybciej i były większe niż w szkielecie samic.

Zagadnieniem schorzeń swoistych ludności na podstawie analizy materiałów kostnych z dawnych cmentarzysk na obszarze Polski (od paleolitu po średniowiecze) zajęła się J. Gładkowska-Rzeczycka [1982]. W badanym materiale stwierdzono występowanie takich chorób zakaźnych, jak malaria, promienica, gruźlica, trąd, kiła i porażenia dziecięce. Szczególnie bogate ślady schorzeń swoistych występują na materiałach kostnych pochodzących z cmentarzysk Polski północno-wschodniej.

Przykłady wykorzystania wyników analiz chemicznych przedmiotów zabytkowych w opracowaniach historycznych przedstawiła L. Koziorowska [1982] na przykładzie zabytków z Czerska i Stargardu. Autorka m. in. zwróciła uwagę na różnorodność i złożoność problemów występujących w badaniach składu chemicznego badanych przedmiotów.

O możliwościach stosowania chronometrii radiowęglowej w archeologii i perspektywach rozwoju tej dyscypliny piszą A. i M. Pazdurowie [1982]. Autorzy zaprezentowali osiągnięcia i podstawowe założenia tej metody, niektóre zagadnienia techniczne oraz kwestie związane z interpretacją wyników badań, poddając krytycznej analizie błędy chronometrii radiowęglowej, z jednoczesnym wskazaniem ich źródeł i możliwości eliminacji.

Podstawowe zagadnienia interpretacji pomiarów fizycznych na przykładzie datowań metodą ^{14}C omówił A. Walanus [1983]. Zasygnalizował kilka ważnych problemów dotyczących praktycznego wykorzystania dat radiowęglowych.

H. Popowska-Taborska [1982] zajęła się omówieniem różnorodnych sposobów rozpatrywania materiałów onomastycznych w badaniach etnogenetycznych. Przedstawiła podstawowe założenia badawcze, analizę i ocenę dotychczas stosowanych metod i sposobów wnioskowania opartych na materiałach onomastycznych.

Ta sama autorka [1983] w kolejnym artykule zajęła się interpretacją etymologiczną formy „jasika”, występującej w nazwach osiki, wyodrębniającej obszary słowiańszczyzny południowej od reszty ziem słowiańskich. Autorka uważa, że stanowi ona specyfikę lokalną tej części Słowiańszczyzny i należy do grupy nazw, które w toku wędrówek plemion słowiańskich na południe nie uległy przekształceniom.

Kwestię braku nazw geograficznych typu zalesie w toponimii łużyckiej poruszyła E. Rzetelska-Feleszko [1983].

Na temat perspektyw badawczych związanych z integracją nauk antropologicznych wypowiada się J. Piontek [1981].

P. Valde-Nowak zaprezentował tzw. „kwestionariusz karpacki”, pomocny w opracowaniu materiałów z badań powierzchniowych prowadzonych na terenach górzystych i uwzględniający specyfikę tych terenów [1981].

M. Henneberg opublikował nową metodę konstrukcji uniwersalnej siatki arowej, z dwuwymiarową nomenklaturą lokalizacyjną, pozwalającą na ujednolicenie dokumentacji różnych typów badań prowadzonych w różnych warunkach terenowych [1982/1983].

Szereg postulatów archeologicznej służby konserwatorskiej, które należałoby uwzględnić w toku przygotowań i realizacji Archeologicznego Zdjęcia Polski, przedstawił J. T. Podgórski [1983]. Zaprezentował m. in. jedną z metod zastosowanych przez gdański ośrodek archeologiczny przy wytyczaniu stref największego prawdopodobieństwa występowania osadnictwa i stref zagrożenia, a mianowicie metodę gabinetowej analizy geomorfologii terenu z wykorzystaniem map glebowych i topograficznych.

Proces formowania się układów wielowarstwowych i zespół czynników wpływających na ich kształt ostateczny jest przedmiotem rozważań G. Maetzel, E. Pleszczyńskiej i S. Tabaczyńskiego [1982]. Autorzy zwracają uwagę na złożoność procesu formowania się warstw kulturowych, który może przybierać różne formy, omawiają kryteria wyodrębniania jednostek stratygraficznych, chronologię komponentów i problem datowania warstw kulturowych. Zaprezentowali modele analizy wskaźników chronologicznych.

J. Ostojka-Zagórski [1981/1982] pisze o możliwościach zastosowania metody modelowej do rekonstrukcji gospodarki społeczeństw pradziejowych odwołując się do doświadczeń i pozytywnych rezultatów osiągniętych w badaniach tego typu przez historyków gospodarczych. Następnie podejmuje próbę zastosowania modelu ekologicznego do badań nad gospodarką okresu halsztackiego na obszarze niżowej strefy dorzecza Odry i Wisły. Omawia szczegółowo zasady konstrukcji modelu oraz kolejne etapy postępowania badawczego. Proponowany model oparty został na jednym z podstawowych twierdzeń biologii o adaptacyjnej zależności populacji od warunków środowiska naturalnego.

W 1983 r. ukazało się drukiem tłumaczenie książki H. Jankuhna pt. *Wprowadzenie do archeologii*. Książka zawiera całościowe ujęcie problematyki badań nad osadnictwem pradziejowym i wczesnośredniowiecznym. Składa

się z trzech części. Pierwsza zawiera przegląd podstaw badawczych archeologii, źródła do badań archeologiczno-osadniczych, metody badań oraz warunki środowiska naturalnego. Część druga na wybranych przykładach badań archeologiczno-osadniczych ukazuje zakres możliwości poznawczych archeologii. Trzecia poświęcona jest znaczeniu wyżej wymienionych badań dla różnych dyscyplin nauki. W książce omówiono również niektóre problemy dyscyplin pokrewnych, zainteresowanych współpracą z archeologią.

Zagadnienie niewolnictwa w pradziejach ziem polskich jest tematem artykułu Wł. Szafrąńskiego [1983a]. Jego przejawy uchwytne są w polskich materiałach archeologicznych już od drugiego tysiąclecia p.n.e., ale nigdy nie wykształciło się ono w formację ustrojową, zatrzymując się na etapie niewolnictwa patriarchalnego, ponieważ nigdy nie stało się główną siłą produkcyjną.

A. Limisiewicz [1983] polemizując z koncepcją wiary w tzw. „żywego trupa” związaną z obrzędkiem pogrzebowym ludności kultury przeworskiej, zaprezentował odmienną wykładnię pozycji, jaką w wierzeniach eschatologicznych zajmowała ta idea.

Wydana w 1983 r. popularnonaukowa książka J. Gąssowskiego pt. *Z archeologią za pan brat* zapoznaje czytelnika z szeregiem najistotniejszych problemów i zagadnień tej dyscypliny, a mianowicie z historią rozwoju archeologii, metodami badawczymi, powiązaniem z innymi dziedzinami nauki, z jej możliwościami i celami poznawczymi oraz miejscem w systemie nauk humanistycznych i społecznych.

T. Kaletyn [1983] podaje przykłady partycypacji społeczeństwa polskiego w opiece nad zabytkami przeszłości objętymi ochroną konserwatorską. Omawia różne formy współpracy oraz wskazuje na korzyści płynące ze ścisłej współpracy konserwatora zabytków archeologicznych z konserwatorami przyrody w realizacji programu zagospodarowania zabytków w terenie.

W 1983 r. ukazał się drukiem kolejny — 12 — tom Polish Archaeological Abstracts, opracowany przez zespół pracowników Zakładu Archeologii Wielkopolski IHKM PAN w Poznaniu, obejmujący 184 pozycje z różnych okresów chronologicznych [PAA 1983].

W opracowaniu niniejszym uwzględniono ponadto w części bibliograficznej polemiki, dyskusje, recenzje oraz przeglądy bibliograficzne.

STAROŻYTNOŚĆ

Publikacje źródłowe. Przegląd badań archeologicznych prowadzonych na ziemiach polskich w 1981 r. na stanowiskach z epoki brązu i żelaza, do okresu wędrówek ludów włącznie, w języku angielskim opracował Z. Woźniak [1983a].

Historię badań archeologicznych nad okresem przedrzymskim i rzymskim w rejonie Kalisza przedstawił T. Baranowski [1983].

H. Mamzer zarysował problematykę badań wykopaliskowych nad starożytnym hutnictwem żelaza w rejonie rzeki Baryczy [1983] oraz na osadzie z okresu wpływów rzymskich w Psarach, woj. łeczno [1983a].

W kilku komunikatach i sprawozdaniach przedstawiono rezultaty badań wykopaliskowych, stacjonarnych i ratowniczych na osadach z okresu późnolateńskiego i rzymskiego. W Strachowie, woj. wrocławskie, przebadano 65 jam mieszkalnych, gospodarczych i posłupowych datowanych zabytkami ruchomymi na młodszy i środkowy okres wpływów rzymskich oraz 24 jamy mieszkalne (półziemiankowe), zasobowe, odpadowe i pochówkowe datowane ceramiką na VIII - X w. n.e. (I. J. Kramarkowie 1983). Na osadzie produkcyjnej w Ciarkach, woj. opolskie, przebadano bliżej nie określony funkcjonalnie obiekt kamienno-gliniany oraz towarzyszące mu jamy posłupowe (W. Łonak 1983). Dalsze badania archeologiczne w Łanach, woj. j.w., doprowadziły do odkrycia kolejnych budynków naziemnych mieszkalnych i gospodarczych oraz licznych zabytków ruchomych, m.in. ceramiki, która pozwoliła łączyć ślady odkrytego tu osadnictwa z dwoma zespołami kulturowymi — ludnością celtycką z okresu późnolateńskiego i ludnością kultury przeworskiej z okresu młodszego wpływów rzymskich (B. Czarska 1983). W Opatowie, woj. częstochowskie, w wyniku kilkuletnich badań wykopaliskowych odkryto 57 obiektów mieszkalnych i produkcyjnych datowanych na podstawie ceramiki na fazy B₂/C₁ i C_{1b}/C₂ okresu wpływów rzymskich (M. Tempelmann-Maczyńska 1983). Warstwę kulturową z jamami osadniczymi i odpadowymi oraz paleniskiem i relikami budynku drewnianego z okresu późnolateńskiego i rzymskiego uchwycono w Różycach, woj. skierniewickie. Kontynuowano prace wykopaliskowe w Strobiniu, woj. sieradzkie, odkrywając w obrębie drugiego członu osady 4 budynki mieszkalne, dymarkę i 19 palenisk otwartych. Liczne zabytki ruchome: ceramika, zapinki, szpile brązowe, ostrogi i monety wyznaczają okres funkcjonowania osady na czas od początku II w. n.e. do przełomu faz B₂/C₁ (B. Abramek 1983a). Ciekawą, dużą budowlę drewnianą z paleniskiem, prawdopodobnie o funkcjach społeczno-kulturowych, odkryto na osadzie kultury przeworskiej z IV/V w. w Toporowie, woj. j.w., (J. Skowron 1981). W Tokarni, woj. kieleckie, odsłonięto budynek dwuizbowy konstrukcji sumikowo-łatkowej, z relikami warsztatu tkackiego, datowany na późny okres wpływów rzymskich (Z. Lechowicz 1983a). W wyniku badań sondażowych prowadzonych na tzw. Ptasiej Wyspie położonej na jeziorze Sałęt (Szeszno), woj. olsztyńskie, oprócz śladów osadnictwa z okresu neolitu i wczesnej epoki żelaza odkryto 3 obiekty z okresu wpływów rzymskich i ułamki naczyń tzw. grupy olsztyńskiej wskazujące na sezonowe użytkowanie wyspy w VI - VII w. n.e. (A. Bursche, W. Nowakowski 1980). Pozostałości ziemianki o ścianach plecionkowych wylepianych gliną odsłonięto na osadzie kultury zachodniobałtyjskiej we wsi Kazimierzówka, woj. suwalskie. Ceramika datuje obiekt na okres wędrówki ludów (A. Wróblewska-Bitner 1983).

W formie sprawozdań i krótkich komunikatów opublikowano też wyniki badań na kilku cmentarzyskach. W Rzyszewie, woj. koszalińskie — cmentarzysko ludności kultury wielbarskiej, faza lubowidzka, z 26 pochówkami datowanymi na podstawie wyposażenia na późny okres wpływów rzymskich (H. Machajewski 1983). W Lutomiu, woj. poznańskie — birtualne cmentarzysko kultury wielbarskiej, datowane na podstawie elementów wyposażenia na fazy B_1 — C_1 okresu wpływów rzymskich (H. Machajewski, A. Sikorski 1981). W Sobótce, woj. konińskie — ciałopalne cmentarzysko kultury przeworskiej. Wyeksplorowano 5 zespołów grobowych wyposażonych w ozdoby i części stroju, elementy uzbrojenia, narzędzia i przedmioty codziennego użytku. Użytkowane w ciągu fazy B_2 — C_{1b} okresu wpływów rzymskich (G. Rycel 1981); w Siemiechowie, woj. sieradzkie — 4 pochówki ciałopalne kultury przeworskiej z okresu późnolateńskiego (III - I w.) i okresu wpływów rzymskich (I - III w.) (M. Jażdżewska 1983). W Konopnicy, woj. j.w. — duże cmentarzysko z charakterystyczną cechą rytuału polegającą na celowym tłuczeniu naczyń i wkładaniu do grobów wtórnie przepalonych ułamków. Liczne groby rodzinne. Wyeksplorowano 68 pochówków jamowych i popielnicowych wyposażonych w ceramikę, ozdoby, militaria. Użytkowane od okresu późnolateńskiego do późnego okresu wpływów rzymskich (B. Abramek 1983). W Gródkach, woj. ciechanowskie — dwa cmentarzyska. Na stan. „Zwierzyńiec” — cmentarzysko kurhanowe z kręgami kamiennymi o cechach zewnętrznych podobnych do kurhanów typu rostołdzkiego. Na stan. „Łysa Góra” — płaskie groby popielnicowe i jamowe, niekiedy z obstawą kamienną, oraz pochówki pod kręgami kamiennymi. Oba zespoły typowe dla wczesnorzymskiej grupy nidzickiej kultury przeworskiej (J. Okulicz 1983). W Piaskach, woj. Piotrków Trybunalski — 6 pochówków ciałopalnych z cmentarzyska kultury przeworskiej datowanego na fazę B_2/C okresu wpływów rzymskich na podstawie wyposażenia składającego się z ceramiki, ozdób metalowych, elementów uzbrojenia i uprząży końskiej oraz przedmiotów codziennego użytku (T. J. Horbacz, M. Olędzki 1983). W Zawadzie, woj. tarnobrzeskie — cmentarzysko kultury przeworskiej z okresu wpływów rzymskich. Wystąpiły tu m.in. rzadko spotykane w kulturze przeworskiej zabytki, takie jak brązowe fibule kuszowate z podwiniętą nóżką (B. Chomentowska 1980). W miejscowości Masłomęcz, woj. zamojskie — birtualne cmentarzysko kultury czarniachowskiej, z bogatym wyposażeniem (m.in. naczynia, przedmioty i ozdoby z brązu i żelaza, szklane kolie, paciorki, wisiorki), datowane na fazę C_3 okresu wpływów rzymskich (A. Kokowski 1983). W Nadkolu, woj. siedleckie — cmentarzysko kultury przeworskiej z 34 pochówkami ciałopalnymi wyposażonymi m.in. w ozdoby, militaria, części szkatulek, datowane na fazy B_1 — B_2 okresu wpływów rzymskich (J. Andrzejewski 1983).

Kilka luźnych zabytków z okresu wpływów rzymskich, pochodzących przypuszczalnie z kolekcji prywatnych, które uległy rozproszению w czasie ostatniej wojny, a obecnie wzbogaciły zbiory Muzeum Archeologicznego we Wrocławiu,

opublikowała J. Kramarkowa [1983]. Jest to naczynie terra sigillata z II w. p.n.e., wyprodukowane w warsztatach południowogalijskich oraz dwa srebrne denary: Marka Aureliusza z lat 161 - 162 i Antonina Piusa z lat 145 - 161.

Monograficzne opracowanie budownictwa kultury przeworskiej na obszarze Polski przedstawiła I. Jadczykowa [1981]. Na podstawie szczegółowej analizy konstrukcji budynków, ich elementów oraz rozplanowania i wyposażenia wnętrza wyróżniła autorka dwa główne typy budynków mieszkalnych, będące w powszechnym użyciu przez cały czas trwania kultury przeworskiej, a mianowicie — dom o słupowej konstrukcji ścian, wkopany w ziemię oraz dom o konstrukcji wieńcowej (na zrąb) zagłębiony w podłoże lub stawiany bezpośrednio na ziemi. I. Jadczkowska stwierdziła, że nie można dla badanego okresu wyróżnić regionów z dominującym typem konstrukcji. Uchwytne są natomiast bardzo powoli narastające zmiany w zakresie rozwiązań konstrukcyjnych.

Opracowaniem wytworów metalowego rzemiosła artystycznego (bransolety, wisiorki, klamerki esowate, fibule, naszyjniki, paciorki i pierścionki) z obszarów Pomorza, datowanych na okres od przełomu er do połowy IV w. zajął się T. Grabarczyk [1983]. Omówił poszczególne techniki stosowane przy ich produkcji, dokonał podziału typologicznego poszczególnych kategorii zabytków, uściślił ramy chronologiczne ich występowania oraz zasięg występowania poszczególnych typów i odmian. Wskazał też na źródła napływu surowca na obszary Pomorza oraz poruszył kwestię ewentualnej lokalizacji warsztatów produkcyjnych. Podjął także próbę określenia czasu stosowania oraz pochodzenia poszczególnych technik złotniczych.

Próbę wykorzystania wyników analiz metaloznawczych do wyróżnienia importów mieczy rzymskich znalezionych na obszarach barbarzyńskiej Europy zaprezentowali M. Biborski i P. Kaczanowski [1981]. Badania przeprowadzono na czternastu zabytkach obejmujących 6 typów mieczy datowanych na okres wczesno- i późnorzymski.

R. Madyda-Legutko [1981] przedstawiła próbę rekonstrukcji pasów noszonych przez mężczyzn i kobiety w okresie wpływów rzymskich na obszarach objętych kulturą przeworską, wielbarską i zachodniobałtyjską, na podstawie garniturów metalowych występujących w zespołach grobowych. Ze względu na różnorakie funkcje, wydzieliła 3 podstawowe kategorie części pasów, a mianowicie: zapięcia, zakończenia oraz okucia nakładane na pas. Stwierdziła, że na badanych obszarach pasy cechowała duża różnorodność wystroju, przy czym w wystroju pasów kobiecych, w obrębie poszczególnych kultur, zaznaczają się większe odrębności niż w pasach noszonych przez mężczyzn. Ogólnie w wystroju ówczesnych pasów zaznacza się silny wpływ kultury rzymskiej, ale wykazują też one daleko idące modyfikacje pasów znanych z obszarów Imperium.

Przybory toaletowe z okresu wpływów rzymskich (grzebienie, pincety, lusterka, nożyce, brzytwy) znalezione na obszarach Pomorza opracowane zosta-

ły przez K. Nadolską-Horbacz [1983]. Na podstawie analizy typologiczno-chronologicznej autorka wydzieliła dwie podstawowe grupy: grzebień jedno- i trójwarstwowy z kilkoma typami w ich obrębie. Grzebień jednowarstwowy stanowią grupę chronologicznie starszą, datowaną na fazy B₂—C₁ okresu wpływów rzymskich. Grupa młodsza — grzebień trójwarstwowy — na badanych obszarach występowały w zespołach grobowych z fazy C₁—C₃. Pincety występowały w zespołach datowanych na fazy B₂—C₂/C₃, a pozostałe przedmioty, z wyjątkiem brzytw, spotykanych jedynie w okresie późnolateńskim, przez cały okres wpływów rzymskich. Analiza rozprzestrzenienia geograficznego badanych przedmiotów pozwoliła na wyróżnienie dwóch regionów ich koncentracji w dorzeczu dolnej Wisły i nad Regą i Parsętą, pokrywających się z obszarami o dużym natężeniu osadniczym.

W kilku artykułach opublikowano wyniki analiz metaloznawczych przedmiotów żelaznych. J. Piaskowski [1983b] przebadiał zabytki żelazne i próbki żużla ze stanowisk kultury przeworskiej, wielbarsko-cecelskiej i zachodniobałtyjskiej, datowanych na okres późnolateński i rzymski, z obszarów Polski północno-wschodniej. Badania pozwoliły określić technologię żelaza stosowaną w obrębie tych kultur. Stwierdzono, że wyroby ze stanowisk kultury przeworskiej nie miały cech wyrobów świętokrzyskich. Miały je natomiast wyroby kultury wielbarsko-cecelskiej, ale nie były wytworami lokalnymi. Wytwory kultury zachodniobałtyjskiej były bądź importami z bliżej nie określonych obszarów, bądź produktami lokalnymi na stosunkowo wysokim poziomie. Znana i stosowana tu była obróbka cieplna. W drugim artykule ten sam autor (J. Piaskowski 1983) podaje wyniki badań metaloznawczych grupy przedmiotów pochodzących z późnolateńskiego cmentarzyska w Rumii, woj. gdańskie. Stwierdził, że wszystkie przedmioty wykazują technologię typową dla wyrobów kultury oksywskiej na Pomorzu i przeworskiej na pozostałych ziemiach Polski. Wyodrębnił grupę przedmiotów „świętokrzyskich” oraz wyroby miejscowe z wysokofosforowego żelaza. W trzecim artykule J. Piaskowskiego [1983a] znajdujemy rezultaty analiz metaloznawczych zabytków żelaznych pochodzących z cmentarzyska ciepłanego w Niedanowie, woj. olsztyńskie, użytkowanego od późnego okresu lateńskiego po okres wędrówek ludów, oraz zabytków z cmentarzyska z okresu wpływów rzymskich i wczesno-średniowiecznego grodziska (VI - VIII w.) w Pasymiu, woj. j.w. Wszystkie wykonano z żelaza dymarskiego, a ich technika ograniczała się do obróbki kowalskiej na gorąco.

Próbie odtworzenia technologii produkcji mieczy rzymskich ze stanowisk limesowych, na podstawie wyników badań metaloznawczych, przedstawili M. Biborski, P. Kaczanowski, Z. Kędzierski i J. Stępiński [1981]. Badania wykazały znaczne zróżnicowanie technologiczne analizowanych zabytków, co pozwoliło na wydzielenie czterech grup technologicznych.

F. Rożnowski [1982] zaprezentował wyniki analizy antropologicznej czaszki ludzkiej, pochodzącej z cmentarzyska kultury wielbarskiej w Stru-

szewie, woj. śląskie, datowanego na II w. n.e. Czaszka należała do osobnika płci męskiej w wieku adultus, typu śródziemnomorskiego.

Prace problemowe. W 1983 r. wydano drukiem materiały z pierwszego polsko-radzieckiego sympozjum paleodemograficznego (Warszawa 1977) poświęconego przeobrażeniom ludnościowym i kulturowym zachodzącym na obszarach położonych między Odrą a Dnieprem w czasach między epoką brązu a okresem wpływów rzymskich i podsumowującego dotychczasowy stan wiedzy w tym zakresie. Wygłoszone na sympozjum referaty zestawiono w pięciu grupach tematycznych, z których pierwsza obejmowała charakterystykę ogólnych przemian kulturowych, druga dotyczyła przeobrażeń zachodzących w obrębie poszczególnych regionów osadniczych, trzecia poruszała zagadnienia kontynuacji i przerw w tradycjach kulturowych i zasiedleniu, czwarta traktowała o przemianach w eksploatacji środowiska przyrodniczego, a piąta dotyczyła przemian w obrębie struktur biologiczno-demograficznych. Referat wprowadzający do obrad przedstawił S. Kurnatowski (s. 21 - 28), nakreślając w nim m.in. cele i zadania sympozjum. J. Okulicz (s. 107 - 117) zaprezentował metody badań struktur osadniczych i populacyjnych okresu późnolateńskiego i rzymskiego na terenie środkowej Europy. Referat przedstawia propozycje zastosowania interpretacji niektórych źródeł archeologicznych do dalszych badań interdyscyplinarnych. Na podstawie analizy ementarzysk kultury przeworskiej z Wielkopolski, grupy nidzickiej oraz długotrwałych ementarzysk z obszaru zachodniobałtyckiego omawia autor ogólne prawidłowości oraz lokalne różnice poszczególnych mikroregionów. Przemiany kulturowe i osadnicze zachodzące w kręgu jastorfskim i na ziemiach położonych na wschód od Odry zaprezentowano w referacie R. Wołągiewicza (s. 83 - 95). Z. Woźniak (s. 69 - 81) scharakteryzował przemiany struktur społeczno-gospodarczych plemion celtyckich oraz ich wpływ na społeczność nad Odrą i Wisłą. Wyróżnił 3 fazy w rozwoju tych struktur w okresie od HaD do I w. p.n.e. Między innymi następuje rozwój oppidów, technik rzemieślniczych. Wysoki poziom gospodarki oraz stosunków społecznych zaznacza się szczególnie w południowej Polsce, gdzie doszło do bezpośredniego styku kultury przeworskiej z ludnością celtycką. O przemianach w zasiedleniu zachodniomałopolskich wyżyn lessowych w okresie trwania kultury łużyckiej i przeworskiej pisze J. Rydzewski (s. 213 - 229). Bazę materiałową rozważań autora stanowiło kilkadziesiąt obiektów z obu kultur. Analiza wykazała występowanie pewnych reguł w sposobie organizacji przestrzennej osadnictwa w obrębie mikroregionów osadniczych obu kultur. K. Godłowski (s. 207 - 211) scharakteryzował przeobrażenia zachodzące w zasiedleniu Wyżyny Głubczyckiej oraz dorzecza Liswarty w okresie trwania kultury przeworskiej. Przemianom kulturowym na terenie Pomorza wschodniego w okresie późnolateńskim poświęciła swój referat K. Przewoźna-Armon (s. 169 - 177). Badany obszar w I w. p.n.e. podlegał wpływom kultury lateńskiej w zakresie stylu, wzorców kulturowych i gospodarczych. Przełom spowodował powstanie nowych struktur, które rozwijały się aż do czasów wczesnego średniowiecza. Obraz przeobrażeń osadniczych na obszarze Dolnego

Śląska w I w. p.n.e. i sąsiadujących z nim terenach naszkicował K. Godłowski (s. 293 - 323), upatrując ich przyczyn w przesunięciach ludnościowych. T. Dąbrowska (s. 281 - 291) poruszyła zagadnienie ciągłości użytkowania cmentarzysk w okresie przedrzymskim, na podstawie analizy chronologicznej i planigraficznej. Szczątkami kostnymi zwierząt jako jednym ze świadectw przemian wierzeniowych zachodzących na obszarze Polski w pierwszym tysiącleciu p.n.e. i początkach n.e. zajęła się T. Węgrzynowicz (s. 265 - 279). J. Gładykowska-Rzeczycka (s. 149 - 152) zaprezentowała niektóre wyniki badań paleodemograficznych ludności zamieszkującej obszary Pomorza Gdańskiego w latach 600 - 100 p.n.e. na podstawie analizy serii materiałów kostnych z dziesięciu cmentarzysk ciałopalnych (*Przemiany ludnościowe* 1983).

J. T. Horbacz [1983a] zaprezentował dwie grupy kryteriów pozwalających na wyróżnienie importów i naśladownictw w uzbrojeniu z okresu wpływów rzymskich, znalezionych na terenie ziem polskich. Omówił także zagadnienie proveniencji wyrobów o cechach obcych oraz kierunki napływu impulsów. Do kryteriów bezpośrednio przydatnych zalicza autor zaopatrzenie miecza w głowicę w kształcie kółka, obecność napisu na głowni lub trzpieniu, występowanie inkrustacji figuralnych oraz technikę dziwerowania. Kryteriami pośrednimi są natomiast występowanie strudzin na głowni, wykonanie egzemplarza z żelaza o cechach „nieświętokrzyskich”, a także niektóre formy okuć pochwy miecza (trzewiki, zawieszki). Wśród przeanalizowanych pod tym kątem zabytków broni, pochodzących z obszarów Polski, za ewidentnie rzymskie uznał autor 11 egzemplarzy mieczy.

Zagadnienie udziału srebrnych drahm pontyjskich emitowanych w Amisos, w cyrkulacji srebrnego pieniądza rzymskiego na obszarach europejskich, wchodzących w skład cesarstwa oraz pozalimesowych jest przedmiotem rozważań A. Kunisza [1983]. Na podstawie analizy 64 skarbów srebrnych monet rzymskich z II i pierwszej połowy III w. stwierdził autor, że napływ tych monet na badane obszary był niewielki i miały one znikomy udział w cyklujującej tu masie monety srebrnej z czasów panowania Hadriana. Przeznaczone do obiegu wyłącznie w azjatyckich prowincjach imperium, na tereny Europy przedostawały się drogą transakcji handlowych i kursowały na tych samych zasadach co denary.

WCZESNE ŚREDNIOWIECZE

Publikacje źródłowe. Przegląd polskich badań archeologicznych prowadzonych w roku 1982 na stanowiskach wczesnośredniowiecznych z obszaru ziem polskich, w języku angielskim, opublikowała H. Zoll-Adamikowa [1983].

Staraniem Towarzystwa Naukowego w Toruniu wydana została monografia popularnonaukowa, pod redakcją Mariana Biskupa, ukazująca przeszłość

tego miasta w różnych aspektach procesu dziejowego od czasów najdawniejszych po współczesne. Praca składa się z ośmiu rozdziałów dotyczących poszczególnych okresów w dziejach miasta. Część I, opracowana przez J. Chudziakową (s. 11 - 30), obejmuje czasy od końca paleolitu do roku 1231. Część II, opracowana przez A. Czacharowskiego (s. 31 - 131), przedstawia dzieje miasta w ramach państwa krzyżackiego, do 1454 r. (*Toruń dawny i dzisiejszy* 1983).

W 1983 r. wydany został drukiem katalog grodzisk i zameczysk z obszaru Małopolski. Zawiera materiały zebrane przez G. Leńczyka, opracowane przez S. Kołodziejskiego i opatrzone wstępem jego pióra, zawierającym zarys dziejów badań nad inwentaryzacją tych grodzisk. Publikacja obejmuje 80 obiektów z zachowanym, stosowanym przez G. Leńczyka, tradycyjnym podziałem na grodziska i zameczyska według kryterium surowca użytego do ich budowy.

Podsumowaniem rezultatów pewnego etapu badań nad weryfikacją grodzisk wczesnośredniowiecznych z terenu Wielkopolski jest artykuł Z. Kurnatowskiej i A. Łosińskiej [1981]. Rezultatem dotychczasowej kwerendy archiwalnej i badań terenowych do 1982 r. jest opracowanie 363 obiektów, tj. 56% ogółu zainwentaryzowanych grodzisk. Artykuł zawiera też szereg refleksji dotyczących organizacji badań tego typu, metod i sposobów prowadzenia weryfikacji.

W kilku opracowaniach podano rezultaty badań wykopaliskowych prowadzonych na grodziskach. W Sobieńczycach, woj. gdańskie, na grodzisku położonym nad Jeziołem Żarnowieckim, natrafiono na ślady nowego ośrodka kultu przedchrześcijańskiego. Między innymi odsłonięto warsztat kowal-hutnika i odlewcy, a także obiekty i przedmioty związane z kultem słońca i księżyca. Gród datowany jest na przełom IX/X w. Zdaniem autora mogło się tutaj mieścić także centrum miejscowej władzy politycznej (W. Szafranski 1983c). W Somsiorach, woj. wrocławskie, odsłonięto jeden obiekt mieszkalny oraz warstwy osadnicze ze śladami pożaru i ceramiką datującą grodzisko na III okres wczesnośredniowieczny (M. Zapędowski 1983). Kilka obiektów mieszkalnych i gospodarczych odsłonięto w obrębie grodziska w Dobromierzu, woj. jeleniogórskie. Rozpoznano konstrukcję wału i bramy. Wyróżniono dwie fazy użytkowania grodu funkcjonującego od drugiej połowy IX do początków X w. (J. Kaźmierczyk 1983).

Opublikowano rezultaty badań wykopaliskowych na osadach i cmentarzyskach z okresu wczesnego średniowiecza. W Dębczyni, woj. koszalińskie, oprócz śladów osadnictwa z okresu neolitu, epoki brązu i okresu wpływów rzymskich natrafiono na nawarstwienia związane z trzema fazami funkcjonowania osady wczesnośredniowiecznej w okresie od VI do XII w., reprezentowanej przez obiekty mieszkalne, jamy gospodarcze, paleniska oraz inwentarz ruchomy (A. Sikorski 1983). Na relikty wczesnośredniowiecznej osady natrafiono podczas badań podwodnych dna Zatoki Puckiej (L. Sobczak 1983). W Izbicku, woj. opolskie, przebadano kilka zespołów kurhanów skon-

centrowanych w dwóch większych skupiskach. Stwierdzono występowanie dwóch typów mogił: z nasypem o podstawie kolistej i rowami przykurhanowymi oraz z podstawą czworoboczną i dolami z trzech stron. Kurhany miały charakter rodzinny. Na podstawie ceramiki i jednego złotego kolczyka ustalono okres użytkowania cmentarzyska na VI-X w. (S. Pazda 1983). W Mroczkowie, woj. Piotrków Trybunalski, przebadano cmentarzysko o rzędownym układzie pochówków. Wyeksplorowano 9 grobów wyposażonych w noże, miedziane i brązowe kabłączki esowate oraz pierścionki z oczkiem. Obiekt pochodzi z drugiej połowy XII i początków XIII w. (L. Tyszler 1983). W toku prac prowadzonych w obrębie zespołu klasztornego Cystersów w Jędrzejowie, woj. kieleckie, odsłonięto dalsze relikty kościoła przedcysterskiego, 3 krypty średniowieczne i ślady licznych pochówków trumiennych. Na podstawie dotychczasowych obserwacji zrekonstruowano hipotetycznie formę przestrzenną kościoła dwuabsydowego, jednonawowego, z emporą i ośmiorieczną wieżą nad nią. Czas wzniesienia obiektu, poprzedzającego bazylikę z XIII w., ustalono na początek XII w. Natrafiono też na ślady osadnictwa starszego niż kościół (Z. Lechowicz 1983b). Pozostałości dawnych urządzeń szybowych z końca XIII w. odkryto w czasie badań prowadzonych w obrębie Szybu Goryczkowego w Wieliczce. Rozpoznano szczegóły konstrukcyjne drewnianej obudowy szybu (A. Jodłowski 1983). Wyniki badań archeologicznych, geofizycznych i wiertniczych przeprowadzonych na kopcu Salve Regina w Sandomierzu, woj. tarnobrzemie, wykazały, że jest to naturalny cypel lessowy ze śladami osadnictwa z końcowych faz neolitu. Nie rozstrzygnięto natomiast definitywnie jego funkcji w okresie wczesnośredniowiecznym, przyjmując dwie alternatywy — pogańskiego miejsca kultu w czasach przedpiastowskich lub miejsca związanego z systemem sygnalizacji świetlnej w dobie Polski plemiennej (A. Buko 1983a). Na 11 pochówków szkieletowych, w tym 6 dziecięcych, datowanych na XII-XIII w. natrafiono na cmentarzysku typu mazowieckiego w Klepaczach, woj. białostockie. Groby miały obstawę kamienną, a ich wyposażenie składało się z brązowych zawieszek guziczkowatych, zausznice z malinkami, kabłączków esowatych, paciorków szklanych i pierścionków. Na drugie cmentarzysko tego typu natrafiono w Skiwach, woj. j.w. Odsłonięto 7 pochówków z niekompletną obstawą kamienną i bogatym wyposażeniem w postaci srebrnych zausznice z malinkami, wisiorków z granulacją, kabłączków esowatych, paciorków szklanych, okuć wiader, noży, przesłików i ceramiki (K. Bieńkowska 1983).

W 1983 r. ukazał się trzeci zeszyt *Materiałów sprawozdawczych z badań zespołu pobenedyktynskiego w Mogilnie*. W kilku artykułach zaprezentowano tu wyniki dalszych badań archeologicznych i specjalistycznych związanych z tym obiektem. Rezultaty badań archeologiczno-architektonicznych z lat 1979-1980 prowadzonych w obrębie kompleksu obecnych pomieszczeń mieszkalnych klasztoru zreferowała J. Chudziakowa (s. 5-9). Natrafiono m.in. na elementy najwcześniejszego układu przestrzennego klasztoru w postaci relikwów wolnostojącego muru obronnego z początków XIII w. oraz fundamen-

tów pod budowę wielokondygnacyjnego budynku. Uzyskano dane dotyczące późnośredniowiecznych pomieszczeń gospodarczych, wczesnośredniowiecznej zabudowy grodu oraz obwałowań drewnianych po stronie południowej i wschodniej. Zakończone w 1980 r. badania pozwoliły na pełną rekonstrukcję poszczególnych faz rozwoju osadnictwa i kościoła romańskiego. Potwierdziły się też wcześniejsze przypuszczenia, że pierwszy klasztor Benedyktynów był drewniany, a budynki murowane zaczęto wznosić dopiero w wieku XIII. Próbe rekonstrukcji poszczególnych etapów budowy klasztoru na podstawie źródeł archeologicznych i elementów architektonicznych przedstawiła J. Pietrzykowska (s. 10 - 29). Wyróżniła 3 zasadnicze fazy budowy i rozbudowy obiektu na przestrzeni od XI do XVI w. S. Skibiński (s. 30 - 44) w dwóch opracowaniach zaprezentował wyniki analiz fizykochemicznych około 100 próbek zaprawy wapiennej pochodzących z różnych elementów zespołu klasztornego: bazyliki romańskiej, zabudowań klasztornych i murów obronnych. Określił przypuszczalną technologię ich wykonania, wyodrębniając grupy ABC z kilkoma podgrupami oraz chronologię w ramach wydzielonych grup technologicznych. Najwcześniejsze zaprawy pochodzą z XI w., najpóźniejsze z XII - XIII w. Umiejętność przygotowywania zapraw wywodzi autor z terenów zachodniej Europy (Francja, Flandria, Niemcy). Powyższe badania potwierdziły też rozwarstwienie chronologiczne poszczególnych faz budowy obiektu, dokonane uprzednio metodami archeologicznymi. Cz. Wójcik (s. 45 - 48) przeprowadził wstępne porównanie martwicy wapiennej, występującej w sklepieniach krypt, obmurowaniach okien romańskich i w prezbiterium z budulcem innych obiektów romańskich na terenie Wielkopolski i Kujaw (Poznań, Ostrów Lednicki, Trzemeszno, Lubiń) oraz zajął się kwestią do dziś nie ustalonej lokalizacji złóż tego surowca i jego transportu do Mogilna. Wstępne badania wskazują na możliwość jego eksploatacji na terenie Kujaw, w okolicach Jeziora Pakoskiego. Ślimaki pochodzące z próbek martwicy użytej do budowy krypty bazyliki romańskiej z XI w. opracował S. Skompski (s. 49 - 52). Oznaczył 42 egzemplarze należące do ośmiu gatunków ślimaków lądowych. Na podstawie wyników tej analizy podjął próbę odtworzenia warunków powstawania martwicy, której wiek odnosi do okresu holocenu starszego. Późnośredniowieczne naczynia z krypty wschodniej kościoła, datowane na czas od połowy XIII do XV w. opublikowała G. K. Sulkowska (s. 53 - 85). Przedstawiła stan badań nad naczyniami późnośredniowiecznymi na terenie Polski oraz metody pracy. Omówiła technologię produkcji, przeprowadziła analizę poszczególnych form naczyń oraz podjęła próbę określenia ich chronologii i funkcji. Poddając ocenie techniczny poziom garncarstwa mogileńskiego stwierdziła, że nie odbiegało ono od innych, współczesnych ośrodków garncarskich w Polsce. W zeszycie omawianym zamieszczono ponadto opracowanie naczyń fajansowych z kaplicy Matki Boskiej Bolesnej (XVIII w.) W. Matuszewskiej-Koli (s. 111 - 112) oraz szesnastowiecznego szkła okiennego J. Olczaka (s. 114 - 127). (*Materiały sprawozdawcze z badań zespołu* 1983).

Romańskie płytki szklione pochodzące z kościoła poklasztornego w Trze-

mesznie, a znajdujące się obecnie w zbiorach Zakładu Archeologii Wielkopolski IHKM PAN w Poznaniu opracowała J. Kaczmarek [1981]. Autorka datuje większość badanych zabytków na pierwszą ćwierć XII w. oraz nieliczne egzemplarze na wiek XIII, uznając je za produkty miejscowych warsztatów. Płytki chronologicznie starsze wykazują związki z analogicznymi materiałami z Kruszwicy i Kijowa, choć autorka nie wyklucza możliwości miejscowej produkcji z udziałem rzemieślników sprowadzanych z Rusi.

Opracowaniem ceramiki późnośredniowiecznej z osady w Jezierzycach, woj. leszczyńskie, zajęła się B. Kirsche [1981]. Analiza formalno-chronologiczna wybranych cech pozwoliła na ogólne datowanie materiałów na drugą połowę XV w. Były to produkty wiejskiej wytwórczości garncarskiej wykonane dla miejscowego odbiorcy.

T. J. Horbacz [1983] opracował unikatowy na terenie Polski fragment akwamanilli późnośredniowiecznej pochodzącej z Bobrownik, woj. wrocławskie. Na podstawie formy oraz techniki wykonania autor datuje zabytek na połowę XV w. i sądzi, że jest to produkt warsztatu lokalnego, będący naśladownictwem glinianych form akwamanili, powstały pod wpływem kontaktów z kręgiem kultury niemieckiej.

Średniowieczną broń miotającą z obszarów Śląska opracował K. Wachowski [1982] na podstawie analizy grotów i bełtów znalezionych na terenie Ostrówka w Opolu, w nawarstwieniach osadniczych datowanych na czas od drugiej połowy X do XIV w. Prześledził linię rozwojową dwóch typów grotów: z tulejką i zadziorem oraz z trzpieniem i liściem nie rozdzielonym. Na podstawie analizy tych zabytków przedstawił próbę charakterystyki rozwoju łuku oraz kuszy.

H. Janocha [1982] zajął się opracowaniem żelaznej radlicy z Tatowa, woj. koszalińskie, znalezionej luźno w czasie orki. Na podstawie analizy typologicznej (radlica typu łopatkowego) autor wyznacza jej szerokie ramy chronologiczne od końca XI do XIII w. i wiąże z wczesnośredniowiecznym osadnictwem występującym w rejonie Tatowa, składającym się z trzech osad i domniemanego grodziska.

Wyniki badań wykopaliskowych prowadzonych wokół kamiennego krzyża pokutnego w miejscowości Żerniki, woj. kieleckie, opublikował Z. Lechowicz [1983]. Obiekty tego rodzaju występują w okresie średniowiecznym (XIII - XIV w.) prawie wyłącznie na obszarze Śląska i stawiano je zazwyczaj na miejscu zbrodni. Badania wykopaliskowe ujawniły występowanie pod krzyżem bliżej nie określonych chronologicznie szczątków ludzkich.

Brakteatami polskimi z napisami hebrajskimi, znalezionymi na obszarze Polski, zajęła się J. Kleczkowska [1981]. Monety tego typu wybijane były w mennicach książęcych Gniezna i Kalisza za panowania Mieszka III. W badanym materiale wystąpiły też brakteaty z napisami hebrajskimi i imieniem Bolesława, prawdopodobnie Kujawskiego, wybijane w Inowrocławiu oraz brakteaty ze znamionami mennicy krakowskiej.

Metody wykrywania zawartości fosforu w glebie oraz ich ocenę z punktu widzenia przydatności archeologicznej zaprezentowali W. Brzeziński, M. Dulinicz i Zb. Kobyliński [1983]. Omówili podstawy teoretyczne, procedury analiz laboratoryjnych i metodykę pomiarów polowych. Artykuł zawiera też prezentację własnych doświadczeń w tym zakresie, na przykładzie badań osady otwartej w Wyszogrodzie, pochodzącej ze starszych faz wczesnego średniowiecza (VII - VIII w.).

Z zakresu nauk pomocniczych opublikowano wyniki badań paleobotanicznych próbek pochodzących ze wzgórza zamkowego w Pułtusk. Próbki pochodziły z nawarstwień datowanych na połowę XIV w. Stwierdzono w nich pozostałości 11 gatunków roślin uprawnych oraz wiele odmian dziko rosnących (M. Klichowska 1983).

Opublikowane zostały wyniki analiz zwierzęcych materiałów kostnych z wczesnośredniowiecznego grodziska w Mietlicy, woj. bydgoskie, z nawarstwień datowanych na VI/VII - XI w., oraz osad wczesnośredniowiecznych w Mietlicy i Złotowie, datowanych na VIII - XI w. n.e. (St. Jernigan-Maloney, M. Sobociński 1983, 1983a). Badania szczątków kostnych zająca szaraka z dwunastu nawarstwień osadniczych stan. 4 w Kruszwicy, datowanych na IX - XII w., opublikował M. Sobociński (1983a). Ten sam autor [1983] opublikował też wyniki analiz morfologiczno-osteologicznych zwierzęcych materiałów kostnych z nawarstwień osadniczych grodu i podgrodzia w Santoku, datowanych na VII - XIII i X - XI w. Szczątki kostne niektórych ssaków dzikich (zając, bóbr, wiewiórka, lis, wilk, niedźwiedź brunatny, wydra, dzik, jeleń, łось, sarna, tur) z obrębu grodu i podgrodzia w Łądzie, datowanych na X - XI w., opracowane zostały przez Z. Schramm [1983]. Morfologię szkieletów psów ze stanowisk wczesnośredniowiecznych na obszarach Śląska opracowała A. Krupska [1983]. Zaprezentowano też wyniki analizy anatomicznego rozkładu zwierzęcych szczątków kostnych w materiałach pochodzących z badań wykopaliskowych na zamku średniowiecznym w Ciechanowie (A. Lasata-Moskałewska 1983).

Z zakresu badań innych nauk pomocniczych archeologii opublikowane zostały materiały antropologiczne z kilku stanowisk na terenie Wrocławia, a mianowicie z obrębu kościoła św. Idziego (XIV - XV w.), cmentarzyska przy ul. Szewskiej i przy kościele św. Krzysztofa (XIV - XV w.). Materiały z dwóch pierwszych stanowisk dowodzą ciągłości zasiedlenia miasta przez ludność wykazującą związki z obszarami Polski zachodniej oraz ludnością Czech, Moraw i Słowacji. Natomiast odmienną morfologią cechują się szkielety z kościoła św. Idziego, wskazujące na związki z ludnością innego pochodzenia (T. Krupiński 1983).

Prace problemowe. W 1983 r. wydano drukiem materiały z sesji naukowej, zorganizowanej w 1980 r. staraniem Katedry Archeologii Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu, Zakładu Archeologii Wielkopolski IHKM PAN i Zakładu Antropologii, poświęconej pamięci prof. dr. Wojciecha Kóćki. W pierwszej części sesji, w dwóch referatach zaprezentowano osiągnięcia na-

ukowe profesora w zakresie badań archeologicznych (J. Żak, s. 9 - 15) i antropologicznych (A. Malinowski, s. 19 - 27), m.in. podkreślając, że zmarły był pierwszym uczonym w Polsce, który dostrzegł i rozumiał konieczność kompleksowych badań w zakresie problematyki etnicznej. W części drugiej w sześciu referatach zaprezentowano wyniki badań nad dziejami i kulturą zachodniej Słowiańszczyzny. Stan badań antropologicznych nad zagadnieniem etnogenezy Słowian przedstawił J. Piontek (s. 29 - 39). Omówił dotychczasowe postawy badawcze i zaprezentował aktualne kierunki rozwoju nauk biologicznych i humanistycznych, które zostaną wykorzystane do rekonstrukcji procesów etnogenetycznych. Wczesnofeudalne przemiany zachodzące na obszarze Łużyc były przedmiotem artykułu L. Leciejewicza (s. 43 - 56). Autor stwierdził m.in., że podstawy organizacji wczesnofeudalnej wśród miejscowych plemion zaczęły wytwarzać się już w IX - X w., ale ustrój feudalny nie zdołał się tu w pełni rozwinąć, w przeciwieństwie do sąsiadujących plemion Czech, Moraw i Polski. Powodem była ekspansja niemiecka, która położyła kres politycznej niezależności plemion łżyckich. Kulturę miast śląskich we wczesnym średniowieczu na podstawie materiałów uzyskanych w badaniach wykopaliskowych we Wrocławiu i Opolu scharakteryzował B. Gediga (s. 59 - 88). Wyróżnił dwa zasadnicze nurty w jej rozwoju. Tradycyjny nurt ludowy, dominujący w ośrodku opolskim, inspirowany przez przedchrześcijańską religię Słowian oraz nurt inspirowany przez religię chrześcijańską, popularny w elitarnych warstwach społeczeństwa, którego wyraźne nasilenie obserwuje się we Wrocławiu, głównie od połowy XII w. Reprezentują go przedmioty o charakterze luksusowym, importy lub naśladownictwa. Zróżnicowanie poziomu kultury obu ośrodków wynika, zdaniem autora, z odrębnej roli, jaką spełniały one we wczesnym średniowieczu. Referat S. i Z. Kurnatowskich (s. 89 - 106) dotyczył kształtowania się ośrodków miejskich na terenie Wielkopolski. Zaprezentowano w nim m.in. nowe sposoby analizy materiałów źródłowych oparte na dyscyplinach geograficznych i społecznych. Pod tym kątem widzenia rozpatrywano problemy związane z funkcją gospodarczo-społeczną ośrodków miejskich. W. Łosiński (s. 107 - 118) zajął się procesami osadniczymi zachodzącymi na Pomorzu u schyłku doby plemiennnej (VI - XI w.). W ciągu wieku VI procesy osadnicze przebiegały powoli. W okresie pozostałym wyróżnić można trzy fazy zasiedlenia. Najstarsza, przypadająca na VII - VIII w. n.e., charakteryzuje się stosunkowo niskim przyrostem zasiedlenia. Są to czasy formowania się podstaw osadnictwa wczesnośredniowiecznego, z grodami i osadami jako formą dominującą. Faza druga — IX w. — to okres dynamicznego rozwoju osadnictwa, głównie grodów obronnych, wokół których rozwija się osadnictwo otwarte oraz kolonizacja rozległych pustek osadniczych. Faza trzecia — XI w. — to okres stabilizacji osadniczej charakteryzujący się niskim przyrostem osad otwartych, utrzymaniem dotychczasowej liczby grodów i brakiem postępu w zasiedlaniu nowych terenów. Nowy etap kolonizacji tych ziem następuje na przełomie XI/XII w. wraz z wprowadzeniem dwupolówki. Grody jako powszechna forma osadnicza w drugiej połowie X wieku zanikają

na rzecz dużych ośrodków społeczno-gospodarczych, związanych z tworzeniem się nowego modelu. Zmiany zachodziły w nowej sytuacji politycznej. Początkowo w ramach państwa pierwszych Piastów, a następnie w okresie kształtowania się rodzimej monarchii wczesnofeudalnej. Kolejny referat L. Leciejewicza (s. 121 - 153) poświęcony był rozwojowi miast zachodniopomorskich na przełomie XII/XIII w. Autor kwestionuje znaną tezę niemieckiego badacza H. Bollnowa o kryzysie w księstwie zachodniopomorskim w okresie poprzedzającym lokację na prawie niemieckim. Na badanym obszarze aż do okresu kolonizacji można zaobserwować trwanie starej struktury organizacyjnej i zdolność jej regeneracji. Świadczy o tym rozwój ówczesnych miejsc wymiany i wytwórczości rzemieślniczej, ożywiona działalność mennicza tamtejszych władców, utrzymanie się ustalonych w XII w. form zarządzania krajem i rozwój instytucji kościelnych (*Studia z dziejów i kultury Zachodniej Słowiańszczyzny* 1983).

Próbę rekonstrukcji osadnictwa i całokształtu życia plemion pruskich i jaćwieskich od schyłku starożytności aż do momentu podboju tych ziem w XIII w. przez zakon krzyżacki przedstawiła L. Okulicz-Kozaryn (1983), na podstawie źródeł historycznych, archeologicznych, językowych i przyrodniczych.

Problematykę badań zanikłych osad na obszarze Śląska omówił J. Domański [1983]. Autor postuluje konieczność stosowania kompleksowych badań w tym zakresie, m.in. onomastycznych, i podejmuje próbę lokalizacji zanikłych osad na podstawie analizy nazw terenowych.

Obraz struktury terytorialno-politycznej Pomorza w XI w. n.e. naszkicował W. Łosiński [1981/82] wydzielając dla badanego obszaru trzy podstawowe modele.

Pod redakcją E. Cnotliwego, L. Leciejewicza i W. Łosińskiego ukazało się monograficzne opracowanie osadnictwa wczesnośredniowiecznego na terenie Wzgórza Zamkowego w Szczecinie, obejmujące dzieje badań archeologicznych, część źródłową i analityczną oraz syntezę ukazującą 4 główne etapy kształtowania się ośrodka grodowego od VII w. aż do czasów przeobrażeń, które nastąpiły w połowie XIII w. i spowodowały gruntowne zmiany w strukturze przestrzennej osadnictwa na badanym terenie (*Szczecin we wczesnym średniowieczu* 1983).

Monografię Stargardu Szczecińskiego, uwzględniającą dzieje tego obiektu od czasów neolitu, ale głównie dotyczącą czasów wczesnośredniowiecznych od momentu założenia grodu w IX w. opracowała K. Kalita-Skwirzyńska [1983]. Monografia obejmuje również dzieje miasta średniowiecznego i nowożytnego aż po czasy współczesne.

Monografia kolejna, Płocka wczesnośredniowiecznego, poświęcona m.in. problemowi początków tego miasta, zawiera podsumowanie rezultatów wieloletnich badań archeologicznych na tym obiekcie, które doprowadziły do odkrycia relikwów monumentalnej architektury sakralnej i świeckiej, ośrodka kultu pogańskiego sięgającego początkami wczesnej epoki żelaza, pozwoliły na

ustalenia metryki i lokalizacji załączków miasta oraz prześledzenia procesu przechodzenia organizmu wczesnomiejskiego ze szczebla załączkowego na szczebel miasta na prawie rodzimym, który kończy lokacja w roku 1237 (W. Szafrański 1983b).

Szereg uwag dotyczących genezy ośrodka miejskiego w Sandomierzu, a szczególnie roli i funkcji wzgórza miejskiego w procesie formowania się tego ośrodka przedstawił A. Buko (1982). Ostatnie badania wykopaliskowe pozwalają przypuszczać, że tzw. wzgórze miejskie już w pierwszej fazie rozwoju aglomeracji miejskiej, obejmującej okres od drugiej połowy X do przełomu XI/XII w., było integralną częścią rozwijającego się miasta, pełniąc funkcję początkowo ementarną, a od drugiej połowy XII w. osady rozwijającej się wokół ośrodka grodowego. Po roku 1260 odgrywało rolę pierwszoplanową dzięki szeregowi czynników sprzyjających.

Podsumowanie stanu badań i próbę oceny dotychczasowych osiągnięć, a także aktualne zadania i perspektywy dalszego udziału archeologii w badaniach nad historią budowy miast i obiektów architektonicznych przedstawił T. Nawroński [1982]. Pozytywne wyniki uzyskane w efekcie zastosowania metody archeologicznej do badań wczesnośredniowiecznych ośrodków miejskich pozwalają, zdaniem autora, na swobodne operowanie tą metodą w odniesieniu do problematyki miejskiej każdego okresu.

W. Dzieduszycki [1983a] na podstawie najnowszych badań archeologicznych w Kruszwicy rekonstruuje zachodzące tu przemiany osadnicze i kulturowe oraz podejmuje próbę wyjaśnienia genezy i periodyzacji tych procesów. Najstarsze ślady pobytu grup ludzkich na tym stanowisku pochodzą z neolitu (kultura pucharów lejkowatych). Później teren ten penetrowała ludność kultury łużyckiej z okresu halsztackiego, a następnie plemiona wczesnośredniowieczne. Na dynamikę osadnictwa wczesnośredniowiecznego w dużym stopniu wpłynęły zmiany klimatyczne, powodujące podnoszenie się lub opadanie poziomu wód Gopła. Badania wykazały, że w wypadku Kruszwicy optima tych przemian przypadają na koniec X w., drugą połowę XI, koniec XI w., a szczególnie wyraźnie zarysowały się w drugiej połowie XIII i pierwszej połowie XIV w., kiedy to ośrodek miejski przeniesiony został na zachodni brzeg Gopła.

Z. Lechowicz [1983c] na podstawie własnych badań archeologicznych koryguje dotychczasową interpretację układu przestrzennego osady na wydmie „Borki” w Żernikach, datowanej na VI - VII w. i uznawanej w dotychczasowej literaturze przedmiotu za regularną dwurzędową ulicówkę. Nowsze badania autora, wzmocnione analizą zdjęć lotniczych, wykazały nieregularny, rozproszony układ osadnictwa typu zagrodowego.

Rekonstrukcję kontaktów ideologicznych i politycznych ziem polskich z terenem Wielkich Moraw, opartą na analizie źródeł archeologicznych, takich jak m. in. obrządek pogrzebowy, importy, architektura obronna, przedstawił K. Wachowski [1982a]. Dokonał oceny roli tych kontaktów w procesie kształtowania się obrazu kulturowego ziem polskich.

Strukturą zasiedlenia dorzecza Orli w okresie od VI do XIII w. zajął się D. Kosiński [1983]. Podstawę analizy stanowiło 416 stanowisk. Wykazała ona, że najtrwalej okupowane były tereny zasiedlone w starszych fazach wczesnego średniowiecza. Regiony, w których osadnictwo pojawiło się w fazie A lub B, eksploatowano z reguły przez cały okres wczesnośredniowieczny. Zespoły osadnicze wyższego rzędu, wykształcone w starszych fazach nie ulegały zasadniczym przemieszczeniom. Jedynie zespoły, które pojawiły się w fazie D, w większości wypadków zanikały pod koniec tej fazy.

Problem genezy osadnictwa wczesnosłowiańskiego na obszarze południowej Polski, w dorzeczu górnej Wisły i Odry, jest tematem rozważań M. Parczewskiego [1981]. W świetle dotychczasowych badań archeologicznych stwierdzono niewielką koncentrację zabytków wczesnosłowiańskich, należących do tzw. praskiej prowincji kulturowej, na obszarze Małopolski oraz w północno-zachodniej części Dolnego Śląska. Były to osady z materiałami typu praskiego, monety wczesnobizantyjskie i inne drobne znaleziska; a zatem, zdaniem autora, zarówno źródła pisane, jak i materiały archeologiczne dokumentują pobyt Słowian w VI - VII w. nad Górną Wisłą, lecz wyłączają z zasięgu ich najwcześniejszych siedzib dorzecze górnej Odry.

Sytuację osadniczą w zlewisku dolnej Strumeśnicy (pn-zach. Bułgaria) od VI do XI w. przedstawił M. Parczewski [1982/1983]. Zarówno źródła pisane, jak i badania archeologiczne prowadzone na tych obszarach przez ekspedycję polsko-bułgarską wykazały niewielką koncentrację osadnictwa w tym okresie.

Kwestię przydatności onomastyki do badań nad osadnictwem wczesnośredniowiecznym, na przykładzie Opolszczyzny poruszył T. Ładogórski [1982]. Autor konfrontuje osiągnięcia tej dyscypliny z wynikami badań archeologicznych, które w pełni je potwierdziły.

Przydatnością miejscowych nazw patronimicznych z końcówką na „ice” dla rekonstrukcji granic osadnictwa plemiennego zajął się H. Łowmiański [1982]. Autor podtrzymuje i uzasadnia już wcześniej wysuniętą tezę, że nazwy tego typu są potencjalnym śladem występowania najstarszego osadnictwa polskiego, co niejednokrotnie potwierdziły badania archeologiczne.

W 1983 r. pod redakcją K. Poklewskiego wydano drukiem II część *Zamków środkowopolskich*, obejmującą monografię zamku w Bolesławcu, którego początki datuje się na wiek XIV (*Zamki środkowopolskie* 1983).

Problematyka budownictwa obronnego poruszona została w kilku artykułach.

Zagadnienie grodzisk stożkowatych na obszarze Małopolski omówił S. Kołodziejski [1982/83], postulując jednocześnie zmianę nieadekwatnego dla tych obszarów, z uwagi na specyficzne warunki geomorfologiczne, terminu grodzisko stożkowate na termin „grodziec”, którego definicję precyzuje.

Tematem opracowania L. Kajzera [1983] jest analiza budownictwa obronnego na obszarze dawnego powiatu ostrzeszowskiego i problem jego chronologii. Podstawę materiałową rozważań autora stanowią dwa większe założenia

murowane o charakterze rezydencjonalnym (Ostrzeszów, Grabów), związane z średniowieczną własnością prywatną oraz 11 drobnych siedzib obronnych związanych z fundatorami wywodzącymi się z kręgu rycersko-szlacheckiego. Reprezentują różną chronologię i różne typy założeń.

Zagadnienie wież drewnianych występujących w rejonie pn-wsch. Bałtyku przedstawiła R. Barnycz-Gupieniec [1983a]. Autorka zwraca uwagę na niejednorodność charakteru i funkcji budownictwa tego typu, wydzielając trzy grupy funkcjonalne. Do grupy pierwszej zalicza wieże wolnostojące, pełniące funkcje mieszkalno-kontrolno-obronne, położone na szlakach wodnych i drożnych. Grupę drugą stanowią wieże występujące w obrębie obwarowań grodów typu militarnego, w towarzystwie innych zabudowań o charakterze mieszkalno-gospodarczym, służące do tzw. ostatniej obrony (Raciąż, Kaszowo). Grupa trzecia to wieże o charakterze sakralnym, na temat których, przy obecnym stanie badań, nie można jeszcze wysuwać hipotez.

Ta sama autorka w innym artykule opracowała budownictwo drewniane na grodzie raciańskim, pochodzącym z drugiej połowy XIII w. Zabudowa (druga faza grodu) obejmowała 7 chat mieszkalnych i gospodarczych typu naziemnego, zbudowanych na planie prostokąta i usytuowanych pierścieniowato wzdłuż wałów. Autorka analizuje poszczególne elementy konstrukcyjne zabudowań i na zakończenie przedstawia próbę rekonstrukcji i interpretacji całego systemu zabudowy (R. Barnycz-Gupieniec 1983).

M. Cabalska [1981] podjęła problematykę badawczą założeń obronnych obwarowanych potrójną linią wałów, na przykładzie wieloczołowego grodziska w Tuligłowach. Tego typu grody występują w przykarpackim pasie Słowiańszczyzny, na terenie Małopolski, Słowacji i Ukrainy. Pojawiają się w XI w. jako fortyfikacje wzniesione w celu obrony przed koczownikami (Węgrami, Pieczyngami), a jednocześnie jako ośrodki władzy i siedziby elity wojowników. Umiejętność ich budowy przejęli Słowianie z Bizancjum.

Wyniki swych dociekań nad architekturą wczesnopiastowską zaprezentowała K. Żurowska [1983]. Omawiana praca składa się z trzech części. Pierwsza poświęcona jest problematyce rotundy Panny Marii na Wawelu z uwzględnieniem wyników najnowszych badań archeologicznych. W części drugiej rozpatruje autorka motyw emporii zachodniej, występującej unikatowo w kaplicach rotundowych pierwszych Piastów, którego inspiracje zaczerpnięto z obszarów ottońskich. W części trzeciej zajęła się, nie wyjaśnionym dotąd, problemem genezy zespołów pałacowych w architekturze wczesnopiastowskiej, zawierających w sobie elementy kompozycyjne przejęte z architektury ottońskiej z widocznym udziałem elementów bizantyjskich.

Odtworzeniem pierwotnego wyglądu romańskiego wnętrza kolegiaty pw. P. Marii i św. Aleksego w Tumie pod Łęczycą zajął się T. H. Orłowski [1983], na podstawie analizy elementów architektonicznych i analizy stratygraficznej.

Zagadnienie lokalizacji najstarszych założeń architektonicznych obecnego kościoła gotyckiego pw. św. Jana we Włocławku, posadowionego według dotychczasowych przypuszczeń na fundamentach starszej budowli romańskiej,

rozpatruje L. Wojda [1983]. Ostatnie badania wykopaliskowe przeprowadzone wokół tego obiektu nie wykazały obecności reliktyw budowli romańskiej ani nawarstwień kulturowych z okresu romańskiego. W związku z tym autor wysuwa hipotezę, że najstarszy kościół romański pod tym samym wezwaniem znajdował się na innym miejscu, położonym bliżej grodu.

Relikty architektury romańskiej znalezione w obrębie grodu w Łądzie, datowanego na pierwszą połowę XI, do przełomu XII/XIII w., omawia M. Zeylandowa [1983]. Są to pojedyncze ciosy kamienne, fragmenty wyrobów ołowianych, barwne płytki ceramiczne i szkło witrażowe. Elementy te, zdaniem autorki, pochodzą ze spalonego kościoła romańskiego, lokalizowanego hipotetycznie w obrębie grodu.

Zabytkom architektury, rzeźby, malarstwa i rzemiosła artystycznego na terenie ziemi krakowskiej, w okresie od wczesnego średniowiecza do połowy XX w., poświęcona jest monografia T. Chrzanowskiego i M. Korneckiej [1983]. W pierwszym rozdziale pracy omówiono osadnictwo słowiańskie, grody i zabytki architektury przedromańskiej i romańskiej.

Problematyki romańskich drzwi płockich dotyczą dwa opracowania. Pierwsze — zbiorowe, pod redakcją J. Chojnackiego — zawiera zbiór artykułów dotyczących historii drzwi, dziejów badań ich symboliki w tradycji chrześcijańskiej i pogańskiej oraz rozważań na temat rekonstrukcji pierwotnego układu ikonograficznego (*Romańskie Drzwi Płockie* 1983). Drugie opracowanie, pióra R. Knapieńskiego [1983], zawiera m.in. wiele hipotez autora dotyczących proveniencji drzwi płockich, które — jego zdaniem — nigdy do Płocka nie dotarły, lecz zostały zakupione przez kupców nowogrodzkich bezpośrednio w Magdeburgu.

B. Hensel-Moszczeńska [1981/82] opracowała zabytki z miedzi i jej stopów oraz przedmioty ceramiczne [dysze, tygielki odlewnicze, fragmenty foremek odlewniczych] związane z ich produkcją, pochodzące z badań archeologicznych w Kruszwicy i datowane na okres od X do XIII w.

Syntetyczne ujęcie dziejów złotnictwa skandynawskiego w okresie wikingim (IX - XI w.) przedstawiła H. Kóčka-Krenz [1983]. Wyróżniła dwie fazy w jego procesie rozwojowym. Starszą, w okresie wczesnowikingim i młodszą, późnowikingą. W poszczególnych rozdziałach pracy przeanalizowała autorka kolejno: genezę złotnictwa wikingim, jego organizację i formy tej organizacji, środki wytwórczości złotniczej i organizację zbytu produktów. Dalej zajęła się źródłami i kwestią przerobu surowca. Omówiła szczegółowo ówczesne techniki złotnicze oraz typologię wytworów złotniczych w poszczególnych fazach okresu wikingim, a także ich zdobnictwo. Analizując złotnictwo skandynawskie na tle europejskiej sztuki złotniczej, dostrzega dużą jego oryginalność, mimo adaptacji i twórczej modyfikacji wielu elementów sztuki zachodnioeuropejskiej: nadreńsko-karolińskiej, nadreńsko-ottońskiej, anglosaskiej i iliryskiej, a w znacznie skromniejszym zakresie także wschodnioeuropejskiej (Ruś, Bizancjum) i orientalnej. Pod koniec XI w., w związku z utrwaleniem się chrześcijaństwa na tych obszarach, Skandynawia

włączona zostaje do kręgu kultury łacińskiej, co znalazło odbicie w złotnictwie m.in. poprzez zastąpienie motywów zdobniczych zwierzęcych i geometrycznych syntetyczną dekoracją z innych motywów.

W. Dziędużycki [1983] na przykładzie materiałów kruszwickich wykazuje relacje zachodzące pomiędzy przemianami natury ekonomiczno-społecznej a przeobrażeniami zachodzącymi w garncarstwie kujawskim w okresie od drugiej połowy X do połowy XIV w.

Wczesnośredniowieczną ceramikę importowaną z Gdańska opracowała B. Lepówna [1982]. Z analizy kierunku napływu importów wynika, że w badanym okresie najściślejsze powiązania miał Gdańsk z obszarami zachodniej Europy (Holandia, Belgia). Nieliczne naczynia docierały z pracowni nadmozańskich, Dolnej Saksonii oraz obszarów południowych i wschodnich. Autorka wyróżniła dwie fazy napływu importów: pierwszą w wiekach XII - XIII drugą w początkach wieku XIV. W stosunku do ceramiki rodzimej stanowiły one zjawisko marginesowe, zaspokajając potrzeby miejscowej elity.

Problematyką genezy i funkcji znaków garncarskich, na przykładzie ceramiki sandomierskiej, zajął się A. Buko [1982a]. Poddając analizie dotychczasowe interpretacje znaków, kwestionuje autor słuszność argumentacji dotyczących ich funkcji ekonomicznej, wiążąc ich występowanie ze światem ówczesnych wierzeń i zwyczajów magicznych. Z biegiem czasu magiczne znaki ochronne tarczy koła garncarskiego mogły nabierać charakteru własnościowego w sensie identyfikacyjnym.

S. Kołodziejski [1981] na podstawie najnowszych materiałów źródłowych podjął próbę przeprowadzenia rewizji chronologii ostróg z gwiazdzystym bolcem, datowanych w Polsce na ostatnie ćwierćwiecze XIII w. Przedstawiona przez autora propozycja ciągu typologicznego oraz chronologii wyróżnionych odmian oparta jest na materiałach z obszarów Małopolski i obejmuje 11 odmian ostróg tego typu. Wyniki badań autora wykazały znaczną zmienność typologiczną tego rodzaju zabytków i pozwoliły przesunąć chronologię ich występowania na pierwszą połowę XIII w.

Skarb żelaznych grzywnien siekierowatych z XI w., znaleziony w Krakowie przy ul. Kanoniczej rozpatruje E. Zaitz [1983], zwracając uwagę na jeszcze jeden jego aspekt. Sugeruje m.in., że obok funkcji pieniądza monetarnego grzywny pełniły także funkcję próbek surowca.

Na temat denarów i obola Władysława Hermana z umieszczoną na nich nazwą Krakowa wypowiada się A. Schmidt [1983, 1983a]. Autor uważa, że nazwa ta nie określa miejsca bicia monety, lecz ma charakter manifestacyjny i oznacza pretensje tego władcy do grodu krakowskiego i całej Małopolski. Z powyższą tezą autora polemizuje S. Suchodolski (1983).

Proces przeobrażeń zachodzących w składzie, organizacji i uzbrojeniu polskich sił zbrojnych od momentu powstania państwa do połowy XV w. naświetlił B. Miśkiewicz [1982]. Autor wyróżnił 5 zasadniczych etapów rozwojowych dla badanego okresu. Dokonany przegląd rozwoju form i zasad

organizacji tych sił wskazuje, że miały one charakter rodzimy, przebiegały bez oddziaływań ze strony obcych organizacji i wynikały z całokształtu przemian wewnętrznych zachodzących w obrębie państwa.

Próbę odtworzenia konsumpcji mięsa dla obszarów Śląska na podstawie zwierzęcych szczątków kostnych z dwóch wielkich stanowisk archeologicznych — Ostrowa Tumskiego we Wrocławiu i Ostrówka w Opolu — przedstawili P. Wyrost i W. Chrzanowska [1983]. Przy rozpatrywaniu tego zagadnienia zajęto się głównie trzema najpopularniejszymi gatunkami zwierząt domowych, tj. świnia, bydłem oraz owcą i kozą. Zwierzęta te były głównymi dostarczycielami mięsa spożywczego w okresie od X/XI do XIII/XIV w. Na Śląsku spożywano przede wszystkim wieprzowinę i wołowinę, przy niewielkim dodatku baraniny. Szczególny wzrost spożycia mięsa wieprzowego przypada na XII - XIII w., co wiąże się ze znacznym w tym czasie przyrostem ludności.

Na niektóre aspekty zastosowania w badaniach archeologicznych geofizycznej metody analizy przestrzennej osadnictwa, przy użyciu testu Clarka i Evansa zwraca uwagę M. Dulinicz [1983]. Pozwala ona na wykrycie bardzo wielu elementów dawnej sieci osadniczej.

Śladami kultu ognia w dawnych wierzeniach słowiańskich zajęła się W. Budziszewska [1983]. Autorka podaje liczne przykłady tego kultu, uchwytnie w materiałach archeologicznych, a sięgające genezę czasów matriarchatu. Uosobieniem świętego ognia, boginią domowego ogniska (w nawiązaniu do rdzenia dag=palić) jest także, wg autorki, wagryjskie bóstwo imieniem Podaga, które pod względem morfologicznym ma odpowiednik w staropolskim pożoga, pożega itp.

LITERATURA

Wykaz skrótów: Acta Arch. Carp. — Acta Archaeologica Carpathica; Acta Arch. Lodz. — Acta Archaeologica Lodziensis; Acta UL — Acta Universitatis Lodziensis; Acta UNC — Acta Universitatis Nicolai Copernici; Acta Univ. Wratisl. — Acta Universitatis Wratislaviensis; Arch. Polski — Archeologia Polski; Bibl. Muz. i Ochr. Zabyt. — Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków; Biul. Num. — Biuletyn Numizmatyczny; Biul. Inf. ZMiOZ — Biuletyn Informacyjny Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków; Fontes Arch. Posn. — Fontes Archaeologici Posnanienses; Czas. Prawn. Hist. — Czasopismo Prawno-Historyczne; Inf. Arch. — Informator Archeologiczny; Inv. Arch. — Inventaria Archaeologica; Koszal. Zesz. Muz. — Koszalińskie Zeszyty Muzealne; Kw. Archit. i Urb. — Kwartalnik Architektury i Urbanistyki; Kw. Hist. — Kwartalnik Historyczny; Kw. HKM — Kwartalnik Historii Kultury Materialnej; Kw. Hist. Nauki i Techn. — Kwartalnik Historii Nauki i Techniki; Mat. i Pr. Antr. — Materiały i Prace Antropologiczne; Mat. i Pr. MAEL — Materiały i Prace Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi; Mat. Staroż. i Wcz.-średn. — Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne; Nauka Pol. — Nauka Polska; Not. Płock. — Notatki Płockie; Ochr. Zabyt — Ochrona Zabytków; Op. Inf. Kons. — Opolski Informator Konserwatorski; PAA. — Polish Archaeological Abstracts; Pom. Ant. — Pomerania Antiqua; Pr. Maz. Ośr. Bad. Nauk. — Prace Mazowieckiego Ośrodka Badań Naukowych; Prz. Antr. — Przegląd Antropologiczny; Prz. Arch. — Przegląd Archeologiczny; Prz. Hist. — Przegląd His-

toryczny; Prz. Morski — Przegląd Morski; Roczn. AR — Roczniki Akademii Rolniczej w Poznaniu; Roczn. Dziej. Społ. Gosp. — Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych; Roczn. Hist. — Roczniki Historyczne; Roczn. Kal. — Rocznik Kaliski; Roczn. Olszt. — Rocznik Olsztyński; Roczn. Slaw. — Rocznik Sławistyczny; Sil. Ant. — Silesia Antiqua; Sl. Ant. — Slavia Antiqua; Spr. Arch. — Sprawozdania Archeologiczne; Spr. Num. — Sprawozdania Numizmatyczne; Spr. z posiedz. Kom. Nauk. — Sprawozdania z posiedzeń Komisji Naukowych PAN; St. Hist. — Studia Historyczne; St. Hist. Slavo-Germ. — Studia Historica Slavo-Germanica; St. i Mat. do Dziej. Wlkp. i Pom. — Studia i Materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza; St. i Mat. do Dziej. Żup — Studia i Materiały do dziejów Żup Solnych w Polsce; St. i Mat. do Hist. Wojsk. — Studia i Materiały do Historii Wojskowości; St. i Mat. z HKM — Studia i Materiały z Historii Kultury Materialnej; Śl. Kw. Hist. — Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka; Wiad. Arch. — Wiadomości Archeologiczne; Wiad. Hutn. — Wiadomości Hutnicze; Wiad. Num. — Wiadomości Numizmatyczne; Zap. Ciech. — Zapiski Ciechanowskie; Zap. Hist. — Zapiski Historyczne; Zap. Jaroc. — Zapiski Jarocińskie; Zesz. Nauk. UJ — Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego; Zool Pol. — Zoologica Poloniae.

- Abramek B. 1983, *Cmentarzysko ciałopalne kultury przeworskiej w Konopnicy, na stan. 7, woj. Sieradz*, Spr. Arch., 34, s. 171 - 182.
- 1983a, *Osada kultury przeworskiej w Strobinie na stan. 3*, Spr. Arch., 34, s. 153 - 169.
- Abramowicz A. 1983, *Dzieje zainteresowań starożytnych w Polsce. Część I. Od średnio-wiecza po czasy saskie i świat oświecenia*, Wrocław, ss. 205.
- Andrzejewski J. 1983, *Badania cmentarzyska kultury przeworskiej w Nadkolu, gm. Łochów, woj. siedleckie, stanowisko 2*, Biul. Inf. ZMiOZ, Nr 148, s. 2 - 3.
- Badania naukowe i odkrycia Muzeum Śląska Opolskiego w 1982 r.*, Biul. Inf. ZMiOZ, Nr 151, 1983, s. 8.
- Baranowski H. 1983, *Bibliografia historii Pomorza Wschodniego i Zachodniego oraz krajów regionu Bałtyku za rok 1981*, Zap. Hist., 48/1 - 2, s. 303 - 348.
- Baranowski T. 1983, *Dzieje badań archeologicznych nad okresem przedrzymskim i rzymskim w dorzeczu środkowej Prosną*, Roczn. Kal., 16, s. 41 - 57.
- Barnycz-Gupieniec R. 1983, *Budownictwo drewniane na grodzie racińskim z drugiej połowy XIII w.*, Acta UL, Folia Archaeologica, 3, s. 91 - 123.
- 1983a, *Uwagi na marginesie zagadnienia wież drewnianych w rejonie północno-wschodniego Bałtyku*, Acta UL, Folia Archaeologica, 3, s. 125 - 132.
- Białęcka F. 1982, Rec.: Camps Gabriel: *Manuel de recherche préhistorique*, Paris 1979, zam. w: Kw. HKM, 30/3 - 4, 1983, s. 433 - 437.
- Bibliografia polskich prac z zakresu slawistyki 1972 - 1981*. Archeologia — Etnografia — Folklorystyka — Językoznawstwo. Praca zbiorowa pod redakcją Jadwigi Czachowskiej i Romana Łaskowskiego, Warszawa, PWN, 1983, ss. 1229. Archeologia s. 4 - 67 opracował W. Śmigielski.
- Biborski M., Kaczanowski P. 1981, *Miecze ze stanowisk limesowych znad Renu i Dunaju*, Spr. z posiedz. Kom. Nauk. 25/1, 1983, s. 11 - 13.
- , —, Kędzierski Zb., Stępiński J. 1981, *Wyniki badań metaloznawczych mieczy rzymskich ze stanowisk limesowych na tle dotychczasowego stanu badań nad technologią mieczy obosiecznych z I - V w. n.e.*, Spr. z posiedz. Kom. Nauk., 25/1, 1983, s. 13 - 15.
- Bieńkowska K. 1983, *Badania naukowe na Białostocczyźnie*, Biul. Inf. ZMiOZ., Nr 151, s. 4 - 5.
- Bogucki A. 1983, Rec.: Cetwiński Marek, *Rycerstwo śląskie do końca XII wieku, Pochodzenie — gospodarka — polityka*, Wrocław 1980, zam. w: Czas. Prawn.-Hist. 35/1, s. 271 - 274.
- Brzeziński W., Duliniak M., Kobyliński Z. 1983, *Zawartość fosforu w glebie jako wskaźnik dawnej działalności ludzkiej*, Kw. HKM., 31/3, s. 277 - 297.

- Budziszewska W. 1983, *Wagryjska Podaga i ślady kultu ognia u Słowian*, Roczn. Slaw., 44, cz. 1, s. 13 - 15.
- Buko A. 1982, *Archeologiczne przyczynki do badań nad genezą średniowiecznego ośrodka miejskiego w Sandomierzu*, Kw. HKM., 30/3 - 4, 1983, s. 323 - 334.
- 1982a, *Czytelność znaków garncarskich a zagadnienie ich funkcji*, Arch. Polski, 27/1, 1983, s. 79 - 109.
- 1982b, Rec.: „Nouvelles de l'archeologie” nr. 3 août 1980, zam. w: Arch. Polski, 27/1, 1983, s. 228 - 231.
- 1983, Rec.: *La céramique médiévale en méditerranée occidentale X^e - XVe siècles. Valbonne 11 - 14 septembre 1978* (w:) *Colloques Internationaux du Centre National de la Recherche Scientifique* nr 584, Paris 1980, zam. w: Arch. Polski, 28/1, s. 220-231.
- 1983a, *Sandomierski „kopiec” Salve Regina w świetle wyników ostatnich badań*, Arch. Polski, 28/1, s. 137 - 165.
- Bukowski Z. 1983, Rec.: *Archaeological research in Slovakia*, Nitra 1981, zam. w: Arch. Polski, 28/1, s. 211 - 220.
- Bursche A., Nowakowski W. 1980, *Osada z wczesnej epoki żelaza i okresu rzymskiego z „Ptasiej Wyspy” na jeziorze Salęt, Szóstno stan. II, woj. olsztyńskie*, Wiad. Arch., 45/2, 1983, s. 211 - 224.
- Cabalska M. 1981, *Wielozłonowe grodzisko wczesnośredniowieczne w Tuligłowach, woj. Przemyśl a problematyka badawcza założeń obwarowanych potrójną linią wałów*, Spr. z posiedz. Kom. Nauk., 25/1, 1983, s. 17 - 19.
- Cabalska M., Mazur W. 1982, *Średniowieczne militaria z Polski Południowej w świetle badań metaloznawczych*, *Studia do Dziejów Dawnego Uzbrojenia i Ubioru Wojskowego*, Cz. 8, s. 5 - 17.
- Czerska B. 1983, *Osada celtycka z okresu późnolateńskiego w Łanach, gm. Cisek*, Acta Univ. Wratisl., No 616, *Studia Archeologica* 13, s. 57 - 93.
- Chomentowska B. 1980, *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Zawadzie, gm. Polaniec, woj. tarnobrzесьkie*, Wiad. Arch., 45/2, 1983, s. 225 - 235.
- Chrzanowski T., Kornecki M. 1983, *Sztuka ziemi krakowskiej*, Kraków, Wydawnictwo Literackie, ss. 794.
- Domański J. 1983, *Z problematyki badań zanikłych osad na Śląsku*, Kw. HKM., 31/3, s. 317 - 334.
- Drozdek A. 1982, Rec.: *Archéologie et calcul*. Paris 1978, zam. w: Arch. Polski, 27/1, 1983, s. 224 - 228.
- Drozdowski Z., Dzierżykray-Rogalski T. 1982, *Kierunki i tendencje rozwoju antropologii polskiej po II wojnie światowej*, Prz. Antr., 48/1 - 2, 1983, s. 67 - 86.
- Duliniec M. 1983, *Niektóre aspekty zastosowania w archeologii geograficznych metod analizy przestrzennej osadnictwa*, Kw. HKM., 31/3, s. 299 - 315.
- Dymaczewski A. 1982, Rec.: G. Mildenerberger: *Germanische Burgen*, Veröffentlichungen der Altertumskommission im Provinzialinstitut für Westfälische Landes- und Volksforschungen t. 6. Münster 1978, zam. w: Arch. Polski, 27/2, 1983, s. 486 - 491.
- Dzieduszycki W. 1983, *Z badań nad ekonomiczno-społecznymi uwarunkowaniami przemian zachodzących w garncarstwie wczesnopolskim (ceramika kruszwicka, 2 poł. X - poł. XIV w.)*, Spr. Arch., 34, s. 253 - 254.
- 1983a, *Z badań nad przemianami środowiska geograficznego i kulturowego w Kruszwicy*, Spr. Arch., 34, s. 255 - 256.
- Dzieje Pruszkowa*, praca zbiorowa pod redakcją Anny Żarnowskiej, Warszawa 1983, ss. 432, Pr. Maz. Ośr. Bad. Nauk., Nr 39.
- Effertowa J. 1981/82, *Ostatnie badania nad Słowiańszczyzną starożytną i wczesnośredniowieczną w ZSRR*, Sl. Ant., 28, 1983, s. 269 - 293.
- Franczuk R., Kolasa M. 1983, *Bibliography of polish underwater archaeology*, Acta UNC., *Archeologia*, 9, s. 85 - 98.
- Gąssowski J. 1983, *Z archeologią za pan brat*, Warszawa, ss. 246, Iskry.

- Gedl M. 1983, *Kietrz, woj. Opole, stan. 1*, Sil. Ant., 25, s. 180 - 181.
- 1983a, Rec.: „Archaeologia Pragensia” t. 1, 1980, Archeologický Sborník Muzea Hlavního Města Prahy, Spr. Arch., 34, s. 292 - 294.
- Genczowa-Rydlowska E., Rydlowski J. 1983, *Sondażowe badania wykopaliskowe kilku stanowisk archeologicznych w gminie Stryszów w Beskidzie Średnim*, Spr. Arch., 34, s. 237 - 245.
- Gindrych A. 1983, Rec.: Miśkiewiczowa Maria: *Mazowsze płockie we wczesnym średniowieczu*, Płock 1982, zam. w: Zap. Ciech., 5, s. 143 - 146.
- Gładkowska-Rzeczycka J. 1982, *Schorzenia swoiste ludności z dawnych cmentarzysk Polski*, Prz. Antr., 48/1 - 2, 1983, s. 39 - 55.
- Głosik J. 1983, *Zapiski biskupińskie*, Warszawa, ss. 140, Krajowa Agencja Wydawnicza.
- Grabarczyk T. 1983, *Metalowe rzemiosło artystyczne na Pomorzu w okresie rzymskim*, Wrocław, ss. 127, Gdańskie Towarzystwo Naukowe, Wydział I Nauk Społecznych i Humanistycznych, Prace Komisji Archeologicznej Nr 9.
- Grygiel R. 1983, *Pradzieje ziemi jarocińskiej*, Część I (w epoce kamienia i brązu) Zap. Jaroc., 1, s. 1 - 14; Część II (w epoce żelaza), Zap. Jaroc., 2, s. 1 - 10.
- Haftka M. 1983, *Wyniki badań ratowniczych na stanowisku wielokulturowym t.zw. Dębowej Górze, w miejscowości Kaczynos, gm. Stare Pole, woj. elbląskie*, Pom. Ant., 11, s. 169 - 185.
- Henneberg M. 1982/83, *Uniwersalna siatka arowa z dwuwymiarową nomenklaturą lokalizacyjną*, Acta Arch. Carp., 23, 1983, s. 237 - 244.
- Hensel-Moszczeńska B. 1981/1982, *Wyroby z miedzi i jej stopów z wczesnośredniowiecznej Kruszwicy*, Sl. Ant., 28, 1983, s. 127 - 221.
- Horbacz T. J. 1983, *Fragment późnośredniowiecznej akwamanili z Bobrownik, woj. wrocławskie*, Acta UL., Folia Archaeologica, 4, s. 123 - 129.
- 1983a, *Uwagi o elementach „obcych” w uzbrojeniu w okresie rzymskim na ziemiach Polski*, Acta UL., Folia Archaeologica, 3, s. 55 - 90.
- Horbacz T., Lechowicz Z. 1982, *Na marginesie wypowiedzi A. Niewęglowskiego w kwestii roli obrządku pogrzebowego w badaniach ciągłości kulturowej i osadniczej w pradziejach*, Arch. Polski, 27/2, 1983, s. 458 - 461.
- Horbacz T. J., Olędzki M. 1983, *Cimetière de la période romaine à Piaski (Pologne Centrale)*, Inv. Arch., 51, pl. 307 - 312.
- Informator Archeologiczny, badania rok 1982, Warszawa 1983, ss. 370.
- Jadczykowa I. 1981, *Budownictwo mieszkalne ludności kultury przeworskiej na obszarze Polski*, Pr. i Mat. MAEŁ, Seria Archeologiczna, 28, 1983, s. 109 - 247.
- Janeček A. 1983, Rec.: Kupčyns'kij Olech A.: *Najdavníši Slov'jans'ki toponimy Ukrainy jak džerelo istoryko-geohrafičnych doslidžen' (Geohrafični nazvy na -yči)* Kyiv 1981, zam. w: Kw. HKM, 31/3, s. 369 - 375.
- Jankuhn H. 1983, *Wprowadzenie do archeologii osadnictwa*. Przełożyła Anna Bender, Bibl. Muz. i Ochr. Zabyt., Seria B, Warszawa, ss. 96.
- Janocha H. 1982, *Wczesnośredniowieczna radlica żelazna z Tatowa, gm. Biesiekierz, woj. Koszalin, stan. 6*, Koszal. Zesz. Muz., 12, s. 29 - 36.
- Jasnosh S. 1981, *Materiały i studia do dziejów osadnictwa starożytnego i wczesnośredniowiecznego ziemi obornicko-rogozińskiej*, Część II, Fontes Arch. Posn., 32, 1983, s. 105 - 155.
- Jażdżewska M. 1983, *Cimetière de la Tène III et de la période romaine à Siemiechów (Pologne Centrale)*, Inv. Arch., 49, Pl. 295 - 301.
- Jażdżewski K. 1983, *Znaczenie muzeów dla rozwoju archeologii polskiej*, Muzealnictwo, 26/27, s. 3 - 6.
- Jernigan-Maloney S., Sobociński M. 1983, *Materiał kostny zwierzęcy z wykopalisk w Mietlicy wydobyty w roku 1978*, Roczn. AR w Poznaniu, Nr 145, Archeozoologia 8, s. 43 - 68.
- Jernigan-Moloney S., Sobociński M. 1983a, *Szczątki zwierzęce z wczesnośrednio-*

- wiecznych osad w Mietlicy i Złotowie, Roczn. AR w Poznaniu, Nr 145, Archeozoologia 8, s. 69 - 85.
- Jodłowski A. 1983, *Szyb Goryczkowy w Wieliczce w świetle wstępnych badań archeologicznych*, St. i Mat. do Dziej. Żup, 9, s. 59 - 70.
- Kaczmarek J. 1981, *Romańskie płytki posadzkowe z Trzemeszna*, Fontes Arch. Posn., 32, 1983, s. 83 - 87.
- Kajzer L. 1983, *Z problematyki badań nad siedzibami obronnymi powiatu ostrzeszowskiego*, St. i Mat. do Dziej. Wlkp. i Pom., 15/1, (29), s. 19 - 38.
- Kaletyn T. 1983, *Udział społeczeństwa w ochronie zabytków archeologicznych na Dolnym Śląsku*, Ochr. Zabyt., 36, Nr 1 - 2, s. 125 - 127.
- Kalita-Skwirzyńska K. 1983, *Stargard Szczeciński*, Wrocław, ss. 193.
- Kaźmierczyk J. 1983, *Grodzisko w Dobromierzu k. Bolkowa. Studium do badań pogranicza Państwa Wielkomorawskiego na Śląsku*, Acta Univ. Wratisl., Studia Archeologiczne, 13, s. 159 - 244.
- Kirschke B. 1981, *Późnośredniowieczna ceramika z osady w Jezierzycach, stan. 4, gm. Śmigiel, woj. Leszno*, Fontes Arch. Posn., 32, 1983, s. 90 - 103.
- Kleczkowska J. *Brakteaty polskie z napisami hebrajskimi*, Spr. z posiedz. Kom. Nauk., 25/1, 1983, s. 22 - 23.
- Klichowska M. 1983, *Informacje z badań paleobotanicznych próbek średniowiecznych ze Wzgórza Zamkowego w Pultusku*, Spr. Arch., 34, s. 233 - 235.
- Knapiński R. 1983, *Romańskie drzwi płockie w Nowogrodzie Wielkim w opisie wygnança — biskupa Wincentego Chościaka-Popiela*, Not. Plock., 4/117, s. 3 - 7.
- Kobylińska U. 1982, Rec.: Richard Bradley, Michael Fulford: *Sherd Size in the Analysis of Occupation Débris*, „Bulletin of the Institute of Archaeology” nr 17: 1980, zam. w: Arch. Polski, 27/1, 1983, s. 221 - 224.
- Kobylińska U., Kobyliński Z. 1982, *W kierunku systemowego badania ceramiki zabytkowej. Koncepcje Sander E. Van Der Lewa*, Arch. Polski, 27/2, 1983, s. 449 - 457.
- Kokowski A. 1983, *Période romaine tardive. Civilisation de Černjachov*, Inv. Arch., 50, Pl. 302 - 306.
- Kola A. 1983, *Problems and perspectives of archaeological underwater research in inland waters of Poland*, Acta UNC, Archeologia, 9, s. 39 - 47.
- Kola A., Wilke G. 1983, *The drawing up of a height plan of the late-mediaeval wreck, the „copper ship” (W-5) from Gdańsk Bay and its utilization in exploratory work*, Acta UNC, Archeologia 9, s. 67 - 80.
- Kołodziejski S. 1981, *Średniowieczne ostrogi z gwiazdzistymi bodźcami z terenu Małopolski*, Spr. z posiedz. Kom. Nauk., 25/1, 1983, s. 19 - 20.
- 1982/83, *La problématique des études sur les résidences fortifiées féodales sur le territoire de la Petite-Pologne Occidentale*, Acta Arch. Carp., 23, 1983, s. 161 - 198.
- Kosiński D. 1983, *Struktura zasiedlenia dorzecza Orli we wczesnym średniowieczu*, Spr. Arch., 34, s. 251 - 252.
- Kowalczyk E. 1982, *W związku z artykułem J. Leśnego o wałach podłużnych (polem)*, Kw. HKM, 30/3 - 4, 1983, s. 381 - 392.
- Koziorowska L. 1982, *Analiza chemiczna przedmiotów zabytkowych i przykłady wykorzystania jej wyników w opracowaniach historycznych*, Arch. Polski, 27/1, 1983, s. 7 - 26.
- Kóčka-Krenz H. 1983, *Złotnictwo skandynawskie IX - X wieku*, UAM w Poznaniu, Seria Archeologia, 22, ss. 206.
- Kramarkowa I. 1983, *Nowe zabytki rzymskie w zbiorach Muzeum Archeologicznego we Wrocławiu*, Acta Univ. Wratisl., 497, Antiquitas 9, s. 119 - 121.
- Kramarkowie I. i J. 1983, *Osadnictwo z okresu wpływów rzymskich i wczesnego średniowiecza w Strachowie, woj. Wrocław, Sil. Ant., 25, s. 85 - 110.*
- Krupiński T. 1983, *Szczątki kostne z kościoła św. Idziego (XIV - XV w.), cmentarza przy ul. Szewskiej (XIV - XV w.) i przy kościele św. Krzysztofa (XV - XVI w.) we Wrocławiu*, Mat. i Pr. Antr., 104, s. 21 - 33.

- Krupska A. 1983, *Morfologie des Haushundskeletts des frühmittelalterlichen archaologischen Materials aus Schlesiens*, Zool. Pol., 30, fasc. 1/4, s. 5 - 45.
- Krzyżaniak L. 1981, *W 60-lecie urodzin profesora dr. hab. Jana Żaka*, Fontes Arch. Posn., 32, 1983, s. 1.
- Kunisz A. 1983, *Udział drahm imperialnych z Amisos w obiegu pieniężnym na obszarze europejskich prowincji Cesarstwa Rzymskiego w II - III w.*, Acta Univ. Wratisl., 497, Antiquitas 9, s. 123 - 131.
- Kurnatowska Z. 1983, Rec.: Janko Belošević: *Materijalna kultura Hrvata od VII do IX stoljeća. S pusobnim obzirom na rezultate istraživanja groblja na području sjeverne Dalmacije*, Zagreb 1980, zam. w: Kw. HKM., 31/3, s. 375 - 380.
- , Łosińska A. 1981, *Weryfikacja grodzisk wielkopolskich na półmetku*, Fontes Arch., Posn., 32, 1983, s. 25 - 62.
- Lasota-Moskalewska A. 1983, *Statystyczny rozkład szczątków zwierzęcych w materiale z wczesnośredniowiecznego zamku w Ciechanowie*, Arch. Polski, 28/1, s. 51 - 66.
- Lechowicz Z. 1983, *Archeologiczny przyczynek do problematyki tzw. krzyży pokutnych*, Acta UL, Folia Archaeologica, 4, s. 131 - 138.
- 1983a, *Późnorzymska chata ze stanowiska 2 w Tokarni, gm. Chęciny, woj. kieleckie*, Acta UL, Folia Archaeologica, 4, s. 95 - 105.
- 1983b, *Wyniki badań archeologicznych w zespole klasztornym Cystersów w Jędrzejowie w 1977 r.*, Spr. Arch., 34, s. 223 - 232.
- 1983c, *W sprawie tzw. ulicówki na wydmie „Borki” w Żernikach (stan. 1), gm. Sobków, woj. kieleckie*, Arch. Polski, 28/1, s. 182 - 191.
- Legutko R. 1981, *Pasy z metalowymi częściami z terenu północnej części Europy Środkowej w okresie wpływów rzymskich*, Spr. z posiedz. Kom. Nauk., 25/2, 1983, s. 244 - 246.
- Leńczyk G. 1983, *Katalog grodzisk i zamczysk z terenu Małopolski (opracował Stanisław Kołodziejcki)*, Kraków, ss. 36.
- Lepówna B. 1982, *Ceramika importowana w Gdańsku wczesnośredniowiecznym*, Arch. Polski, 27/1, 1983, s. 111 - 149.
- Limisiewicz A. 1983, *Uwagi w sprawie koncepcji wiary w „żywego trupa”*, Arch. Polski, 28/1, s. 177 - 181.
- Ładogórski T. 1982, *Znaczenie onomastyki dla badań nad osadnictwem wczesnośredniowiecznym (Na przykładzie Opolszczyzny)*, Onomastica, 27, 1983, s. 155 - 161.
- Łonak W. 1983, *Ciarki, woj. Opole*, Sil. Ant., 25, s. 175.
- Łosiński W. 1981/82, *Struktura terytorialno-polityczna Pomorza w XI stuleciu w świetle archeologii.*, Sl. Ant., 28, 1983, s. 113 - 125.
- Łowmiański H. 1982, *Patronimiczne nazwy miejscowe jako źródło do dziejów osadnictwa polskiego*, Zap. Hist., 47/4, 1983, s. 39 - 52.
- Machajewski H. 1983, *Cmentarzysko ludności kultury wielbarskiej w Ryszewie, woj. Koszalin*, Spr. Arch., 34, s. 123 - 139.
- Machajewski H., Sikorski A. 1981, *Cmentarzysko ludności kultury wielbarskiej w Lutomiu, gm. Sieraków, woj. Poznań*, Fontes Arch., Posn., 32, 1983, s. 13 - 24.
- Madyda-Legutko R. 1981, *Pasy z metalowymi częściami z terenu północnej części Europy Środkowej w okresie wpływów rzymskich*, Spr. z posiedz. Kom. Nauk., 25/2, 1983, s. 244 - 246.
- Maetzke G., Pleszczyńska E., Tabaczyński S. 1982, *Sekwencje stratygraficzne i problemy datowania stanowisk wielowrstwowych*, Arch. Polski, 27/1, 1983, s. 27 - 56.
- Maj U. 1983, Rec.: Buko Andrzej: *Wczesnośredniowieczna ceramika sandomierska*, Wrocław 1981, zam. w.: Arch. Polski 28/2, s. 445 - 454.
- Mamzer H. 1983, *Badania nad starożytnym hutnictwem żelaza w rejonie rzeki Baryczy*, Wiad. Hutn., 40/3, s. 87 - 96.
- 1983a, *Problematyka badań wykopaliskowych na osadzie hutniczej z okresu wpływów rzymskich w Psarach, woj. Leszno*, Spr. Arch., 34, s. 141 - 152.

- Midgley M. 1982, Rec.: R. Mazurowski: *Metodyka archeologicznych badań powierzchniowych*, Prz. Arch., 30, 1983, s. 201 - 202.
- Miśkiewicz B. 1982, *Podstawowe etapy rozwoju polskich sił zbrojnych do połowy XV wieku*, St. i Mat. do Hist. Wojsk., 25, 1983, s. 27 - 80.
- 1983, Rec.: *Puszcze i lasy w działaniach wojennych*. Materiały z Ogólnopolskiej Konferencji Historyków Wojskowości, poświęconej „Roli puszczy i dużych kompleksów leśnych w działaniach wojennych” zorganizowanej w Białymstoku w dniach 16 - 18 września 1977 roku Białystok 1981, zam. w.: St. i Mat. do Hist. Wojsk., 26, s. 335 - 338.
- Motylewicz J. 1983, Rec.: *Slavjanskije drevnosti. Etnogenez. Materjalnaja kultura drevnej Rusi*. Sbornik Naucznych Trudow, W. D. Koroljuk i in. Kijew 1980, zam. w.: St. Hist., 26/2, s. 323 - 327.
- Myśliński K. 1982, Rec.: *Europa Slavica — Europa Orientalis*. Festschrift für Herbert Ludat zum 70. Geburtstag. Herausgegeben von Klaus-Detlev Grothausen und Klaus Zernack (Giessener Abhandlungen zur Agrar — und Wirtschaftsforschung des europäischen Ostens, Bd. 100.), Berlin 1980, zam. w.: St. Hist. Slavo-Germ., 11, 1983, s. 148 - 151.
- Nadolska-Horbacz K. 1983, *O przyborach toaletowych w okresie rzymskim na Pomorzu Wschodnim*, Acta UL, Folia Archaeologica, 3, s. 3 - 53.
- Nawroński T. 1982, *Archeologia w badaniach urbanistycznych i architektonicznych*, Ochr. Zabyt., 35/3 - 4, 1983, s. 181 - 186.
- Niewęgłowski A. 1982, *Na marginesie badań rozwoju i zróżnicowania kultury przeworskiej na Dolnym Śląsku*, Arch. Polski, 27/1, 1983, s. 208 - 219 [polem].
- 1982a, Rec.: Slavomil Vencl: *Počátky zbraní, K otázce poznatelnosti pravěké výzbroje*, Arch. Rozhledy, T. XXXI, z. 6, s. 640 - 694, zam. w.: Pr. i Mat. MAEL, Seria Archeologiczna, 28, 1983, s. 286 - 287.
- Okulicz J. 1982, Rec.: *Iz drevneišej istorii baltickich narodov. (Po dannym archeologii)*. Praca zbiorowa, Wydawn. „Zinatne”. Ryga 1980, zam. w.: Arch. Polski, 27/2, 1983, s. 467 - 475.
- 1983, *Cmentarzyska z okresu rzymskiego na „Łysej Górze” i „Zwierzyńcu” w Gródkach w województwie ciechanowskim*, Roczn. Olszt., 14/15, s. 73 - 189.
- Okulicz-Kozaryn Ł. 1983, *Życie codzienne Prusów i Jatwiningów w wiekach średnich (IX - XIII w.)*, Warszawa ss. 275.
- Opolski Informator Konserwatorski, Opole 1983, Nr 2, ss. 283.
- Orłowski T. H. 1983, *Próba rekonstrukcji wnętrza romańskiego kolegiaty w Tumie pod Łęczycą z lat 1161 - 1294*, Kw. Architekt. i Urb., 28/2, s. 91 - 118.
- Ostoja-Zagórski J. 1981/82, *Problemy modelowego ujęcia gospodarki w pradziejach*, Sl. Ant., 28, 1983, s. 1 - 18.
- Parczewski M. 1981, *Początki osadnictwa słowiańskiego w Południowej Polsce*, Spr. z posiedz. Kom. Nauk., 25/1, 1983, s. 1 - 2.
- 1982/1983, *Zlewisko Dolnej Strumieśnicy we wczesnym średniowieczu*, Acta Arch. Carp., 22, 1983, s. 137 - 160.
- Pazda S. 1983, *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko kurhanowe w Izbicku, woj. opolskie*, Acta Univ. Wratisl., 616, Studia Archeologica, 13, s. 95 - 157.
- Pazdur A., Pazdur M. F. 1982, *Chronometria radiowęglowa jako metoda badawcza w archeologii. Możliwości, ograniczenia, perspektywy*, Prz. Arch., 30, 1983, s. 5 - 45.
- Penkala-Gawęcka D. 1983, *Antropologia medyczna i etnomedycyna. Rozwój, stan badań, perspektywy*, Lud, 67, s. 9 - 37.
- Perzyńska-Holasowa M. 1981/82, *Przegląd polskich prac dotyczących Słowiańszczyzny starożytnej i wczesnośredniowiecznej na podstawie publikacji z 1979 r.*, Sl. Ant., 28, 1983, s. 233 - 267.
- Piaskowski J. 1983, *Metaloznawcze badania starożytnych przedmiotów żelaznych z cmentarzyska ciałopalnego w Rumii, woj. gdańskie*, Pom. Ant., 11, s. 111 - 136.

- Piaskowski J. 1983a, *Metaloznawcze badania przedmiotów żelaznych z Niedanowa i Pasy-mia — Ostrowa, woj. Olsztyn, oraz Bogaczewa — Kuli, woj. Suwałki*, Spr. Arch., 34, s. 201 - 222.
- 1983b, *Metaloznawcze badania przedmiotów żelaznych ziem północno-wschodnich Polski z okresu późnolateńskiego i rzymskiego*, Mat. Starożyt. i Wcz.-średn., 5, s. 197 - 228.
- Pietrzykowski Cz. 1983, *Communiqué on underwater archaeological investigations at Shabla in the Black Sea (Bulgaria)*, Acta UNC, Archeologia 9, s. 81 - 83.
- Piontek J. 1981, *Procesy etnogenetyczne jako przedmiot badań antropologicznych — uwagi metodyczne*, Spr. z posiedz. Kom. Nauk., 25/1, 1983, s. 15 - 16 [polem]
- 1982, *Wielkość grupy lokalnej a badania ilościowe ceramiki*, Arch. Polski, 27/2, 1983, s. 461 - 464.
- Podgórski J. T. 1983, *Z problematyki archeologicznego rozpoznania terenu*, Pom. Ant., 11, 93 - 110.
- Polek K. 1983, Rec.: Beranová Magdalena: *Zemědělství starých Slovanů*, Praha 1980, zam. w.: St. Hist., z. 4, s. 703 - 707.
- Polish Archaeological Abstracts, vol. 12, 1983, Abstracts 1/83 - 184/83.
- Popowska-Taborska H. 1982, *Rola onomastyki w dociekaniach etnogenetycznych (podstawowe założenia badawcze)*, Onomastica 27, 1983, s. 242 - 248.
- 1983, *Z dawnych podziałów Słowiańszczyzny (północnosłowiańska osika — południowo-słowiańska jasika)*, Roczn. Slaw., 44, cz. 1, s. 3 - 12.
- Pradzieje Szczecina*, Tom I pod redakcją Władysława Filipowiaka i Gerarda Labudy, Warszawa — Poznań 1983, ss. 633, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Przemiany ludnościowe i kulturowe I tysiąclecia p.n.e. na ziemiach między Odrą a Dnieprem*. Materiały z polsko-radzieckiego sympozjum paleodemograficznego. Warszawa 6 - 9 grudnia 1977, Wrocław 1983, ss. 504. Polska Akademia Nauk, Komitet Nauk Demograficznych.
- Romańskie Drzwi Płockie* — praca zbiorowa pod red. Jakuba Chojnackiego, Płock 1983, ss. 151, Towarzystwo Naukowe Płockie.
- Różnowski F. 1982, *Analiza antropologiczna czaszki ludzkiej z cmentarzyska w Struszewie, gm. Borzytuchom, województwo słupskie*, Koszał. Zesz. Muz., 12, s. 37 - 42.
- Rusiński W. 1983, *Kalisz, zarys dziejów*, Poznań, ss. 179.
- Rydel G. 1981, *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Sobótce (st. 1)*, woj. konińskie, Pr. i Mat. MAEŁ, Seria Archeologiczna, 28, 1983, s. 249 - 272.
- Rzetelska-Feleszko E. 1983, *Brak nazw typu zalesie w toponimii łużyckiej*, Onomastica, 28, s. 89 - 95.
- Schmidt A. 1983, *Manifestacyjne denary (i obol?) Władysława Hermana*, Biul. Num., z. 4, s. 61 - 66.
- 1983a, *Jeszcze w sprawie denarów Hermanowskich*, Biul. Num., z. 5, s. 98.
- Schramm Z. 1983, *Szczątki kostne niektórych ssaków dziko żyjących z wykopalisk wczesno-średniowiecznego Łądu koło Słupcy*, Roczn. AR w Poznaniu, 145, Archeozoologia, 8, s. 87 - 99.
- Sikorski A. 1983, *Osada z najwcześniejszej fazy wczesnego średniowiecza w Dębczynie (stan. 10) na Pomorzu Środkowym*, Spr. Arch., 34, s. 247 - 249.
- Skowron J. 1981, *Jama 43 z osady na stanowisku 1 w Toporowie, woj. sieradzkie*, Mat. i Pr. MAEŁ, Seria Archeologiczna, 28, 1983, s. 273 - 283.
- Smolarek P. 1981, *The genesis, present state and prospects of polish underwater archaeological investigations in the Baltic*, Acta UNC, Archeologia 9, 1983, s. 5 - 38.
- Sobczak L. 1983, *Badania dna Zatoki Puckiej i dotychczasowe ich wyniki*, Prz. Morski, z. 7/8, s. 56 - 57.
- Sobociński M. 1983, *Materiał kostny zwierzęcy z wykopalisk w Santoku*, Roczn. AR w Poznaniu, 145, Archeozoologia, 8, s. 119 - 144.
- 1983a, *Szczątki kostne zająca szaraka (Lepus europaeus Pallas 1778) z wykopalisk*

- wczesnośredniowiecznej Kruszwicy, Roczn. AR w Poznaniu, 145, Archeozoologia, 8, s. 109 - 118.
- Sprawozdania Numizmatyczne za rok 1981, Łódź 1983, ss. 19.
- Studia z dziejów i kultury Zachodniej Słowiańszczyzny. Materiały z sesji poświęconej pamięci profesora dra Wojciecha Kóčki, pod redakcją Jana Żaka i Janusza Ostoję-Zagórskiego, Poznań 1983, ss. 153, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Seria Archeologia Nr 20.
- Suchodolski S. 1983, *Ponownie o denarach Władysława Hermana*, Biul. Num., 4, s. 67 - 68.
- Szafranski W. 1983, Rec.: Daszkiewicz Jarosław, Tryjarski Edward: *Kamiennyye baby pričernomorskich stiepiej*, Wrocław 1982, zam. w: Euhemer, nr 3, s. 112 - 113.
- 1983a, *Problem niewolnictwa w pradziejach ziem polskich*, Acta Univ. Wratisl., Antiquitas 10, s. 143 - 154.
- 1983b, *Płock we wczesnym średniowieczu*, Wrocław ss. 247, Polskie Badania Archeologiczne 21.
- 1983c, *Wznowienie wykopalisk na grodzisku żarnowieckim w Sobieńcyczach pod Puckiem*, Pom. Ant., 11, s. 187 - 203.
- Szczecin we wczesnym średniowieczu, Wzgórze Zamkowe, pod redakcją Eugeniusza Cnotliwego, Lecha Leciejewicza i Władysława Łosińskiego. Opracowali: Eugeniusz Cnotliwy, Maria Dekówna, Lech Leciejewicz, Władysław Łosiński, Ryszard Rogosz, Marian Ruiewicz, Stefan Wesolowski, Wrocław 1983, ss. 348.
- Tempelmann-Maczyńska M. 1983, *Badania osady z okresu rzymskiego w Opatowie stan. 6, woj. Częstochowa w latach 1971 - 1980*, Spr. Arch., 34, s. 183 - 199.
- Tyszler L. 1983, *Sprawozdanie z prac archeologicznych prowadzonych na cmentarzysku wczesnośredniowiecznym w Mroczkowie Ślepym, stanowisko 1, gm. Opoczno, woj. Piotrków Trybunalski*, Acta UL, Folia Archaeologica, 4, s. 107 - 121.
- Toruń dawny i dzisiejszy. Zarys dziejów, pod redakcją Mariana Biskupa, Warszawa 1983, ss. 660. Państwowe Wydawnictwo Naukowe. Polskie Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Prace Popularnonaukowe Nr 14.
- Valde-Nowak P. 1981, *Zaplecze dokumentacyjne w badaniach powierzchniowych obszarów górzystych*, Spr. z posiedz. Kom. Nauk., 25/2, 1983, s. 247 - 248.
- Wachowski K. 1982, *Średniowieczna broń miotająca na Śląsku w świetle znalezisk z Ostrówka w Opolu*, Arch. Polski, 27/1, 1983, s. 167 - 202.
- 1982a, *Ziemie polskie a Wielkie Morawy. Problemy kontaktów ideologicznych i politycznych w świetle archeologii*, Prz. Arch., 30, 1983, s. 141 - 185.
- Walanus A. 1983, *Zagadnienie podstawowe interpretacji wyników pomiarów fizycznych na przykładzie datowań metodą ¹⁴C*, Arch. Polski, 28/1, s. 7 - 17.
- Wędzki A. 1981/82, Rec.: Łodowski Jerzy: *Dolny Śląsk na początku średniowiecza (VI - X w). Podstawy osadnicze i gospodarcze*, Wrocław 1980, zam. w: Sl. Ant., 28, 1983, s. 295 - 298.
- 1983, Rec.: *Zaplecze gospodarcze konwentu OO. Franciszkanów w Inowrocławiu od połowy XII w. do połowy XV w.* Red. A. Cofta-Broniewska. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Seria Archeologia nr 15. Poznań 1979, zam. w: Roczn. Dziej. Społ. Gosp., 43 za 1982., s. 110 - 122.
- 1983a, Rec.: Jan Szymczak: *Grody w Polsce Środkowej i Zachodniej w okresie rozbiegania dzielnicowego*, Łódź 1980, zam. w: St. i Mat. do Dziej. Wlkp. i Pom., 15 (29), s. 183 - 198.
- 1983b, Rec.: Josef Žemlička: *Vývoj osídlení dolního Poohří a Českého Středoohoří do 14. století*, Praha 1980, zam. w: Roczn. Hist., 48, (za rok 1982), s. 164 - 166.
- Wiomości Numizmatyczne 1982, Spis treści Roczników I (1957) - XXVI (1982) zeszyty 1 - 100, 26, 1983, z. 3 - 4.
- Wiklak H. 1983, *Z badań archeologicznych Muzeum Regionalnego w Brzezinach*, Biul. Inf. ZMiOZ, 151, s. 6 - 7.

- Wilke G. 1983, *Methods of exploration and documentation applied in archaeological underwater research under the conditions bridge in Bobęcin (Pomerania) in 1977 - 81*, Acta UNC, Archeologia 9, s. 49 - 66.
- Wojda L. 1983, *W kwestii wcześniejszych założeń kościoła św. Jana we Włocławku*, Acta UL, Folia Archaeologica, 3, s. 133 - 145.
- Woźniak Z. 1983, *A survey of the investigations of the Bronze and Iron Age sites in Poland in 1981*, Spr. Arch., 34, s. 311 - 314.
- 1983a, Rec.: H. Wolfram, F. Daim (redaktorzy), *Die Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert*. Veröffentlichungen der Kommission für Frühmittelalterforschung, t. 4, Österreichische Akademie der Wissenschaften Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften, t. 145, Wien 1980, zam. w: Spr. Arch., 34, s. 289 - 292.
- Wróblewska-Bitner A. 1983, *Badania osady kultury zachodniobałtyjskiej we wsi Kaziemierzówka, w woj. suwalskim*, Biul. Inf. ZMiOZ., 148, s. 1.
- Wyrost P. 1983, *Dawna fauna Śląska w świetle badań archeozoologicznych*, Nauka Pol., 31/5, s. 127 - 128.
- Wyrost P., Chrzanowska W. 1983, *Konsumpcja mięsa na Śląsku w wiekach X - XIII w świetle badań archeozoologicznych*, Sil. Ant., 25, s. 111 - 123.
- Zaitz E. 1983, „Skarb Wiślan” — źródło do historii małopolskiej techniki hutniczej IX w. n.e., Kw. Hist. Nauki i Techn., 28/1, s. 145 - 157.
- Zamki środkowopolskie, część II*. Praca zbiorowa pod redakcją Tadeusza Poklewskiego, Acta Arch. Lodz., Nr 30, Wrocław 1982 (druk.) 1983, ss. 89.
- Zapędowski M. 1983, *Badania naukowe Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku*, Biul. Inf. ZMiOZ., 151, s. 4.
- Zeylandowa M. 1981, *Relikty architektury romańskiej w Łądzie*, Fontes Arch. Posn., 32, 1983, s. 63 - 82.
- Zoll-Adamikowa H. 1983, *Major results of the 1981. Excavations of Early Mediaeval sites in Poland*, Spr. Arch., 34, s. 315 - 317.
- Żbikowska M.(MŻ) 1983, Om.: Witold Maisel: *Archeologia prawna Polski*, Warszawa — Poznań 1982, PWN, zam. w: Prz. Hist., 74/2, s. 397 - 398.
- Żurawska K. 1983, *Studia nad architekturą wczesnopiastowską*, Zesz. Nauk. UJ, 642, Prace z Historii Sztuki, 17, Warszawa — Kraków, ss. 178.